

SWEDISH NATIONAL HERITAGE BOARD
RIKSANTIKVARIEÄMBETET

UV RAPPORT 2011:112

ARKEOLOGISK FÖRUNDERÖKNING 2011

Kalmar Gamla stad

*Vetenskaplig och pedagogisk potential och
åtgärdsförslag*

*Småland, Kalmar kommun, Kalmar socken,
Valnötsträdet 8, RAÄ 94*

Dnr 422-0634-2011

Stefan Larsson & Hanna Menander

Riksantikvarieämbetets arkeologiska uppdragsverksamhet

UV Syd

Odlarevägen 5, 226 60 Lund

Tel. 010-480 82 30

Fax 010-480 82 67

www.arkeologiuv.se

© 2011 Riksantikvarieämbetet

ISSN 1104-7526

Kart- och ritmaterial Hanna Menander, Henrik Pihl

Redigering, Stefan Larsson

Utskrift UV Syd

Medgivande Lantmäteriverket 1996. Ur GSD-Röda kartan, Diarienummer: 507-96-5226

Medgivande Lantmäteriverket 1993. Ur GSD-Ekonomiska kartan, Diarienummer: 166-93-1412

Medgivande Lantmäteriverket 1996. Ur GSD-Höjddatabanken, Diarienummer: 507-97-201

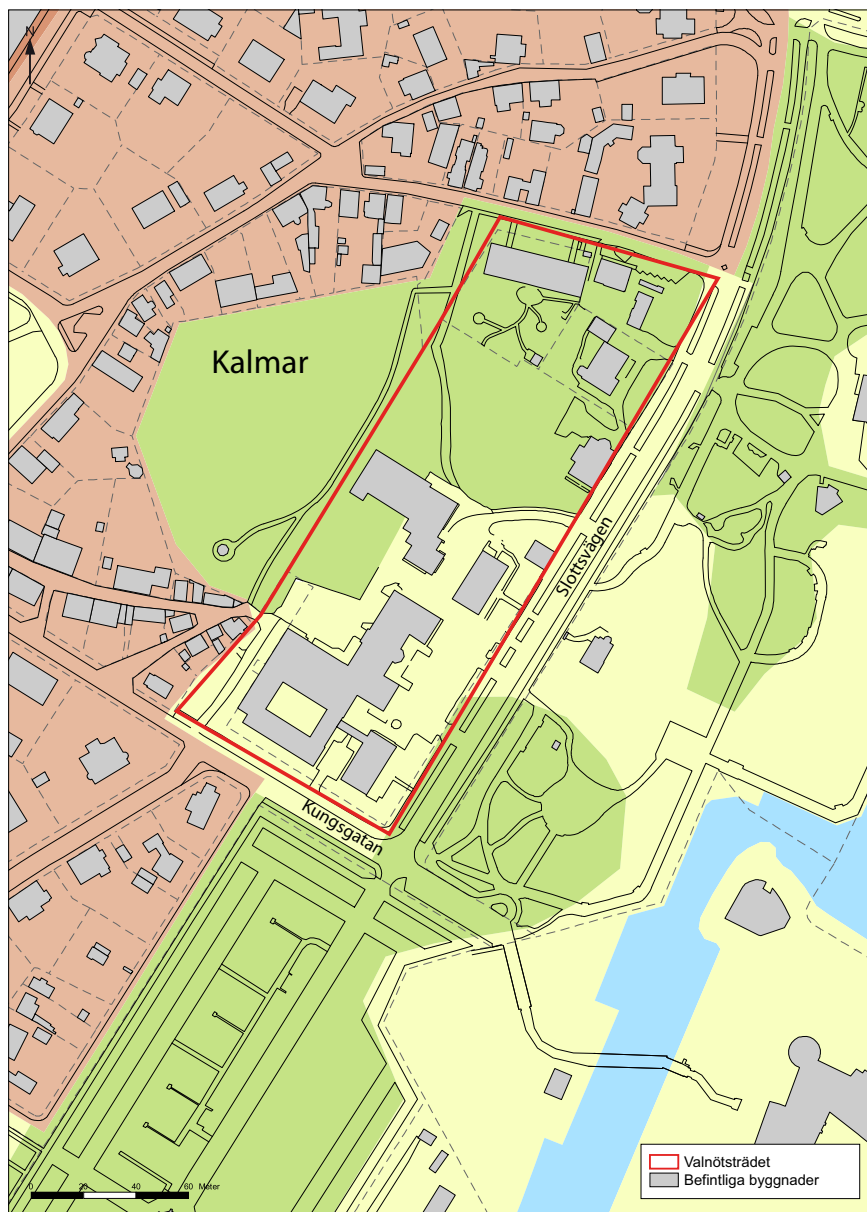
Innehåll

1. Bakgrund, förutsättningar och behov	
1.1 Vetenskapliga behov.....	
1.1.1 Det etablerade arkeologiska kunskapsläget	
1.1.2 Arkeologiska behov	
1.2. Pedagogiska behov	
2. Resultat från förundersökningen 2011	
3. Vetenskaplig och pedagogisk potential	
3.1 Stadsarkeologins nya horisonter	
3.1.1 Vidgat aktörsperspektiv	
3.1.2 Föremålsförståelse och rumsliga praktiker	
3.1.3 Kulturlager och lokala depositionsmonster.....	
3.1.4 Stadsgrundanden och stadens betydelsesystem	
3.1.5 Problemområden och ledord	
3.2 Storkyrkan och kyrkogården.....	
3.2.1 Översiktlig historik	
3.2.2 Äldre undersökningar och kunskapsläge	
3.2.3 Kyrkoforskningens nya perspektiv	
3.2.4 Kyrkorummets potential	
3.3 Torget och Rådhuset.....	
3.3.1 Torghandel	
3.3.2 Torget som arena.....	
3.3.3 Kunskapsläget för torget i Kalmar	
3.3.4 En äldre torggata och ett nytt torg?	
3.3.5 Rådhuset och bebyggelsen runt torget	
3.4 Tomter, rumslig och social praktik.....	
3.5 Sammanfattning.....	
3.5.1 Vetenskaplig potential	
3.5.2 Pedagogisk potential	
4. Förslag på vidare åtgärder	
4.1 Bearbetning av tidigare undersökningar i Valnötsträdet	
4.2 Upprätta kunskapsprogram och handlingsplan.....	
4.3 Vidare arkeologiska undersökningar	
5. Frågeställningar inför vidare undersökningar	
5.1 Plats- och områdesspecifika frågor.....	
5.2 Lokala frågeställningar	
5.3 Överregionala frågeställningar	
6. Sammanfattning	
7. Referenser.....	

Sammanfattning

I mitten av 1600-talet flyttades Kalmar stad till Kvarholmen. Det äldre stadsområdet låg i stort sett obebyggt fram till slutet av 1800-talet och präglas än idag av en relativt småskalig bebyggelse, trädgårdar och parker, känt som ”kulturkvarteret”. De arkeologiska undersökningar som gjorts ger vid handen att lämningarna efter den medeltida staden är ovanligt välbevarade. Kalmar besitter därför en, i långa stycken, enastående vetenskaplig och kulturpedagogisk potential.

Delar av Gamla staden är aktuell för detaljplanläggning. Målsättningen är att tillvarata, åskådliggöra och förmedla platsens unika historiska värden. En grund för detta är att det genomförs vidare arkeologiska undersökningar, bearbetning och förmedling i flera steg. En satsning på gestaltningen av området och fortlöpande, publikt inriktade undersökningar skulle dels kunna öka Kalmars attraktionskraft som besöksmål, dels sätta staden i centrum både i inom- och populärvetenskapliga sammanhang.

Figur 1. Kalmar Gamla stad (RAÄ 94) med det område, Valnötsträdet, som är aktuellt för detaljplaneläggning.

1. Bakgrund, förutsättningar och behov

Kalmar kommun avser att detaljplanlägga kvarteret Valnötsträdet, ett centralt område inom Kalmar medeltida stad (fig. 1). Kommunen önskar utveckla området och samtidigt lyfta fram och synliggöra dess historiska värden. Då planerna för Valnötsträdet kommer att omfatta såväl förändrad markanvändning som nybyggnation, vilka omfattar fast fornlämning, (RAÄ 94) var en arkeologisk förundersökning nödvändig. Denna genomfördes under maj månad 2011.

Inför förundersökningen upprättade Länsstyrelsen i Kalmar län ett förfrågningsunderlag som föreskrev arbetets syfte, inriktning och de översiktliga behov som föreligger. Förundersökningen skulle bland annat förse Länsstyrelsen med ett fördjupat kunskapsunderlag i form av en beskrivning och diskussion kring fornlämningens bevarandevärde samt pedagogiska och vetenskapliga potential. Länsstyrelsen önskade också att rapporteringen av förundersökningsresultaten skulle innehålla förslag på områden för eventuellt ytterligare undersökningar samt inriktningen för dessa.

Inför förundersökningen gjordes en överenskommelse om att rapporteringen skulle redovisas i två steg. Den inledande basrapporten beskriver kulturlagens karaktär, komplexitet och bevarandegrad, redovisar de fynd och lämningar som påträffades samt tolkningarna av desamma.¹ Områdets kulturhistoriska potential redovisades endast kortfattat, men utvecklas i följande text, vilken utgör rapporteringens andra del.

Vi vill inledningsvis tacka Hans Andersson, Mats Anglert, Göran Tagesson, vilka har läst dokumentet och kommit med värdefulla synpunkter och förslag till förtydliganden.

En formulering av potential kräver någon form av målbild. De aktuella behoven, vilka angivits i Länsstyrelsens förfrågningsunderlag, är av två slag, pedagogiska respektive vetenskapliga, varmed i det följande främst avses *arkeologiska*, där uppfyllandet av de senare får sägas utgöra en förutsättning för att uppfylla det första.

Det innevarande dokumentets disposition följer i stora drag den s k DIVE-modellen (*Describe, Interpret, Valuate, Enable*).² Inledningsvis diskuteras de behov som finns. Därpå följer en kort sammanfattning av resultaten från förundersökningen 2011 följt av en diskussion kring den vetenskapliga och pedagogiska potential denna visat, satt i relation till vår tolkning av det rådande stadsarkeologiska kunskapsläget. Sedan lämnas förslag på vidare åtgärder, inklusive förslag på ytterligare undersökningar samt inriktning och förslag på översiktliga frågeställningar för desamma.

¹ Larsson & Menander 2011

² Hulusjö red. 2010:37

1.1 Vetenskapliga behov

De vetenskapliga behoven är relaterade till det etablerade kunskapsläget, vilket i det följande beskrivs kortfattad, sätts in i ett översiktligt ämneshistoriskt ramverk och evalueras i syfte att förtydliga de behov som är aktuella.

1.1.1 Det etablerade arkeologiska kunskapsläget

Kalmararkeologins övergripande historia finns sammanfattad i Dagmar Sellings rapport i Projekt Medeltidsstaden.³ Verksamheten i Kalmar har i stora drag varit i samklang med de förståelse- och tolkningsramverk som gällde för stads- och museiarkeologin under 1900-talet. Dessa ramverk hade i sin tur sin kunskapsteoretiska förankring i 1800-talets romantik och nyromantik.⁴

Den tidigaste utgrävningsverksamheten i de svenska städerna inleddes av lokalhistoriskt intresserade entusiaster med ytterst skiftande bakgrund.⁵ Exempelvis var Sven Rosman, som är att betrakta som Kalmararkeologins pionjär, ingenjör till yrket.

De tidiga stadsarkeologiska undersökningarna var, i Kalmar såväl som i övriga städer, inriktade mot de mest påtagliga lämningarna, monumenten, i form av kyrkobyggnader, stadsbefästningar och annan institutionell arkitektur. Dessa ansågs, i enlighet med den äldre kunskapsteorin, i sig själva ha störst värde som källor. Den arkeologi som skapades var underordnad historieämnets problemformuleringar och fungerade i första hand bekräftande, eller som komplement till de skriftliga källorna. Fokus låg på städernas grundläggning och äldsta skeden, kring vilka det skriftliga källäget som regel var svagast.⁶

Sven Rosman kunde under 1920-talet vinna gehör och stöd för sina undersökningar, vilka syftade till att klarlägga den gamla stadens institutionella topografi, genom att så att säga befinna sig inom en (inofficiellt) etablerad tradition. Han lokaliserade läget för bland annat portarna i ringmuren, stadskyrkan och Dominikankonventet.⁷

Fram till mitten av 1950-talet var det egentligen inte Riksantikvarieämbetet som var stadsarkeologins ”avnämare” eller huvudman, något som ytterst berodde på oklarheter i hur den dåvarande fornminneslagen kunde tolkas. Verksamheten bedrevs lokalt, med varierande förutsättningar och intensitet.⁸ Dessa ”lokala praktiker” kom dock att inkorporeras i den moderna kulturmiljövårdsförvaltningen sådan den skapades från och med skiftet 1960- och 1970-talet. De blev nu en del av en institutionell och professionaliserad samhällsförvaltning,

³ Selling 1984:8. I det följande använder vi ”Kalmararkeologin” i betydelsen av de undersökningar som gjorts *inom* Kalmar Gamla Stad. Diskussionen gäller alltså *inte* den övriga undersökningsverksamhet som bedrivits inom kommunen och länet.

⁴ Larsson 2000:83 ff

⁵ se Andersson 1993:11 ff för en översikt

⁶ Larsson 2000:267–308, 2006a:37 ff

⁷ Rosman 1926, jfr Arnell & Jönsson 1975a:34

⁸ Larsson 2000:277

präglad av en instrumentell målrationalitet.⁹ Arkeologerna insocialiserades att till exempel angripa lämningarna enligt ett visst metodiskt sätt och att skriva rapporter enligt en och samma mall.¹⁰

För stadsarkeologin kom *Projekt Medeltidsstaden* att skapa enhetlighet genom ”modellrapporter” med tillhörande frågeställningar vilka ärvts ur de äldre, lokala praktikerna. Projektramen innebar att de utvalda elementen bildade enhetliga och avgränsande utsagor. Dessa utsagor var präglade av en processororienterad historiesyn där det var städernas roll eller funktion i övergripande historiska processer som belystes. En juridiskt funktionell-topografisk utgångspunkt var tongivande, vilket innebar att fokus i första hand lades på monumenten vilka tillskrevs avgörande roller i de övergripande historiska processerna.¹¹ Presentationen av de olika städerna blev med några få undantag översiktlig och kvantitativt inriktad. Man tog fasta på likheterna och städerna omvandlades till jämförbara enheter, möjliga att hantera i en enhetlig praktik.¹² Det ska understrykas att denna efterhandsanalys inte är att betrakta som kritik av projektet som sådant, vilket måste beskrivas som oerhört framgångsrikt och av avgörande betydelse för stadsarkeologin i landet.

Inordningen under skriftliga källor, inklusive äldre kartskitser, innebar ett slags ”begränsande arkeologi” som långt fram i tiden hade svårt att problematisera de egna källmaterialen, eller ens formulera deras utsagovärden.¹³ I städer där det skriftliga källäget varit osedvanligt gott, som t ex Malmö eller Kalmar, förefaller arkeologin snarast ha hämmats avseende utveckling av metoder och frågeställningar.¹⁴

För Kalmars del lades det arkeologiska kunskapsläget fast i och med *Kalmar stads historia*, förstärkt genom Projekt Medeltidsstadens rapport över staden några år senare.¹⁵ Därefter har det, så vitt bekant, inte gjorts några samlade översikter eller synteser.

Vid tiden för Projekt Medeltidsstadens rapport fanns 111 arkeologiska observationer gjorda och införda i det stadsarkeologiska registret. Fram tills 2005 hade antalet stigit till 323, de flesta av dessa, drygt 200, har dock tillkommit i ”Nya Staden” på Kvarholmen.

De, till ytan större, undersökningar som finns registrerade är få och samtliga är av äldre datum och av skiftande kvalitet avseende dokumentationsmaterial. I flera fall är det oklart hur stora områden som faktiskt undersökts.¹⁶ Orsaken till att det inte gjorts några mera omfattande undersökningar står att finna i att det gamla stadsområdet inte

⁹ Larsson 2000:279–296

¹⁰ Larsson 2008:139

¹¹ Christophersen 2000, Larsson 2006a:44 f

¹² Larsson 2011:293

¹³ Larsson 2000: 135 ff, 147 ff).

¹⁴ jfr Larsson 2006b:16 ff

¹⁵ Selling 1979, 1982, 1984

¹⁶ Selling 1984, karta 6

tagits i anspråk för någon större nybyggnation i modern tid. Huvuddelen av de äldre posterna i det stadsarkeologiska registret utgörs av antikvariska kontroller, övervakning av schaktarbeten eller förundersökningar, med vad som ibland förefaller vara ofullständig dokumentation.¹⁷

Ett påtagligt exempel rör det aktuella området, Valnötsträdet. År 1985 drogs exempelvis en mängd ledningsschakt i anslutning till byggnaderna på det gamla lasarettområdet. Arbetena som övervakades arkeologiskt kom att rapporteras långt i efterhand och utifrån ett bristfälligt dokumentationsmaterial.¹⁸ Det är svårt att utifrån dessa uppgifter bilda sig en uppfattning om kulturlagrens karaktär, komplexitet eller bevarandegrad (jfr 3.3.3). Det finns enbart allmänna hänvisningar till att delar av området skulle vara ”söndergrävt”. Vid dragning av fjärrvärmeledning 1992, snett över det område som nu är aktuellt för detaljplaneläggning, tycks inte någon dokumentation alls ha upprättats,¹⁹ varför det inte är möjligt att göra några utsagor över huvud taget (fig. 2).

Även från det senaste decenniet härstammar uppgifterna från förundersökningar i samband med ledningsdragningar eller mindre om- och tillbyggnader.²⁰ Dokumentationsmängden, men framför allt rapporteringen, har ökat. En slutundersökning har genomförts, med anledning av uppförandet av konstmuseet. Även denna var begränsad i ytmässigt avseende.²¹ Undersökningen kom att fragmenteras i fem mindre schakt i stället för ett större, sammanhängande.²² Trots detta kunde kunskapen om hamnområdet förbättras avsevärt.

De till ytan begränsade undersökningar som hittills genomförts i Kalmar gamla stad innebär att kunskapsläget är tämligen fragmentariskt och att det återstår mycket arbete av grundforskningskaraktär, vilket också påpekats.²³

*”En blick på översiktskartan ... kan felaktigt ge intrycket att Kalmars äldsta bebyggelsehistoria är väl känd. Markeringarna visar emellertid, som redan antytts, endast iakttagelser gjorda vid markarbeten eller arkeologiska undersökningar utförda i liten skala eller med föråldrade vetenskapliga metoder”.*²⁴

¹⁷ t ex Blohmé 1995, Petersson 2007, Ring 2008, 2009a

¹⁸ Ring 2009a

¹⁹ Ring 2008

²⁰ t ex Nilsson 2008, Ring 2007, 2009b, 2009c, 2010a, 2010b

²¹ Nilsson & Ring 2008, Ring & Nilsson 2008

²² Nilsson & Ring 2008

²³ Nilsson & Ring 2008:15

²⁴ Arnell & Jönsson 1975a:46

Figur 2. Läget för registrerade ingrepp i kulturlagren och arkeologiska observationer i stadsGIS för det aktuella området. Uppgifterna har kompletterats med rektifiering av uppgifter ur tillgängliga rapporter samt Kalmar kommuns ledningskartor.

Kalmar läns museum har på uppdrag av länsstyrelsen i Kalmar län sammanställt alla genomförda arkeologiska undersökningar i ett stads-GIS. Det innehåller tabeller och geoinformation om de sammanlagt 323 undersökningar som företagits fram till år 2005. GIS:et innehåller även rekonstruktionsförslag på tomtindelning och gatunät utifrån skriftligt källmaterial och kartskisser från 1600-talet med de källkritiska problem som finns med dessa (jfr 3.4).

Det stadsarkeologiska GIS:et över Kalmar var ett pionjärbete, möjligen det första som gjordes i landet. Geometrin omfattar emellertid endast faktiska och antagna schaktutbredningar (jfr ovan om att äldre

undersökningars ytor inte alltid är kända). Dessa polygoner är tämligen schematiska. Vidare är inga arkeologiska objekt inlagda som polygoner. En översikt över påträffade och dokumenterade murar, byggnads- och gatulämningar hade möjliggjort en självständig arkeologisk rekonstruktion av bebyggelsemönster och stadsplan och ett mera kritisk förhållningssätt till etablerade rekonstruktioner samt möjliggjort en ökad ”träffsäkerhet” i samband med kommande undersökningar (jfr nedan, 4.1).

Sammanfattningsvis:

- Det arkeologiska kunskapsläget får beskrivas som fragmentariskt.
- Det arkeologiska kunskapsläget har en låg ”upparbetningsgrad” (något som Kalmar delar med många städer).
- De arkeologiska källmaterialen behöver i större utsträckning problematiseras och kontextualiseras för att kunna användas på ett självständigt sätt i förhållande till de skriftliga källorna.
- Det stadsarkeologiska GIS:et behöver moderniseras, ”kalibreras”, detaljeras och kvalitetssäkras.
- Det behövs en ny arkeologisk ”ramberättelse” kring Kalmar gamla stad.

1.1.2 Arkeologiska behov

Utifrån denna översiktliga evaluering kan de vetenskapliga behoven sammanfattas i följande punkter:

- Att förtydliga stadens karaktär avseende bevarande och vetenskapliga potential.
- Skapa ett kunskapsunderlag som kan bidra till att svara upp emot de pedagogiska behoven (nedan 1.2).
- Utveckla perspektiv och skapa nya plattformar för kulturmiljöarbetet med Kalmar stad som levande kulturarv och attraktivt besöksmål.
- Skapa aktualiserad och systematiserad arkeologisk kunskap rörande området (Valnötsträdet) och Kalmar gamla stad avseende kronologi, bebyggelse- och verksamhetsutveckling samt social kontext (se nedan 5).
- Aktualiserad kunskap rörande Kalmars urbanitet i långtidsperspektiv (från järnålder till nutid)
- Skapa bidrag till ”Handlingsprogram för uppdragsarkeologin”.

- Skapa underlag och bidrag till en övergripande och överregional, forskningsstrategi för ökad stadsarkeologisk samtidsrelevans.

1.2 Pedagogiska behov

Kalmar kommun önskar att lyfta fram och synliggöra de historiska värdena utifrån den arkeologiska kunskap som skulle kunna skapas genom kommande undersökningar och bearbetning av tidigare genomförda.

Att en majoritet av jordens befolkning idag lever i städer har redan blivit ett slitet påpekande. Insikten om detta förhållande har emellertid placerat frågor kring stadsutveckling, städers utformning och sociala innehåll och deras (eventuella) hållbarhet, socialt, ekonomiskt och miljömässigt, högt på den dagsaktuella agendan. Dessa frågor diskuteras på dagstidningarnas debattsidor, myndigheterna initierar olika projekt (*Delegationen för hållbar stadsutveckling*) och vid flera universitet och högskolor har det inrättats tvärvetenskapliga centrum för ”urban studies”. Man får en känsla av att vi befinner oss mitt uppe i omfattande – och unika – förändringar. Rätten att bebo staden och om och vad som är ”autentiskt” framställs i allt högre grad som en kamp om ”meningstillskrivningsprivilegiet”, där makten över rummet inte längre enbart är ekonomisk, utan i tilltagande grad även kulturell.²⁵

Även i Sverige utgör städerna hembygd, kulturarv och kulturmiljö för en ökad andel av invånarna. Också Riksantikvarieämbetet har breddat synen på ”kulturarv” och efterlyser strategier för ökad delaktighet och engagemang hos invånare och besökare (*RAÄ strategi och vision 2011–2013*).

Samtidigt kräver diskussionen kring framtidens stadsutveckling ett historiskt perspektiv baserat på en syntetiserad kunskapsgrund och en arena för kritisk och analytisk interdisciplinär diskussion.²⁶ Det saknas dock ännu teoretiskt och empiriskt förankrade synteser kring när och hur det urbana livet som sådant historiskt växte fram. Detta innebär svårigheter med att fullt ut realisera städerna som ”kulturarv” och skapa ”autenticitet”.

Städer utgör mångtydiga och komplexa kulturmiljöer med ett påtagligt tidsdjup. Att tidsdjupet omfattar sekvenser av historiska och sociala processer, präglade av mångfald, även bortom fasaderna på de äldre och yngre byggnader som inramar samtidens dagliga liv, är inte alltid lika tydligt formulerat. En stor del av städernas äldre historia befinner sig under markytan. Detta ”arkiv” utgörs av stratigrafiska sekvenser, spår och lämningar efter rum, liv och verksamheter, d v s kulturlager. De har, rätt undersökta och dokumenterade, ett mycket högt informationsvärde men samtidigt ett lågt upplevelsevärde i sig själva. Förmedling och tillgängliggörande förutsätter bearbetning.

²⁵ se t ex Zukin 2011:22

²⁶ Hulusjö red. 2010:37

Den utveckling av teorier kring städer som livsrum som skett inom exempelvis sociologin och etnologin²⁷ har ännu inte fått någon tydligt formulerad motsvarighet inom de historiska disciplinerna. Arkeologin har, som tidigare nämnts, i första hand diskuterat staden som monument, institutionell topografi och funktioner och endast i mindre utsträckning som social- och kulturhistorisk arena. Därför har vi en mer oskarp bild av hur varje stad fungerat. I mångt och mycket har vardagslivets strukturer och miljöer lämnats outredda.²⁸

Det finns ett stort behov att fördjupa, syntetisera och förmedla kunskapen kring urbanitetens och urbanismens framväxt och villkor, utveckla perspektiv och skapa nya plattformar för kulturmiljöarbetet med städerna som levande kulturarv såväl generellt som specifikt. Detta gäller för såväl Kalmar som för landets övriga städer. Det behövs en ”stor berättelse” om städerna för att exempelvis kunna sätta upplevelsen av dagens förändringar i ett historiskt perspektiv som visar hur städer ständigt förändras (jfr ovan). Delaktighet och engagemang hos invånare och besökare skapas genom kunskap om tidsdjup, social mångfald, komplexitet och betydelser.

Varje möjlighet till att kunna ta någon form av samlat grepp är därför av oerhört stort värde, både för Kalmararkeologin specifikt men även för en fördjupad förståelse av städer i ett vidare perspektiv.

Sammanfattningsvis består de pedagogiska behoven av tre huvudfrågor:

- Hur utveckla Kalmar gamla stad på ett sätt som tillvaratar områdets historiska värden med skiftande tidsdjup (och att göra det på ett hållbart sätt)?
- Hur kan områdets äldre rumsliga organisation(-er) åskådliggöras i det moderna stadsrummet?
- På vilka sätt kan kulturmiljön medverka till att öka Kalmars attraktionskraft som besöksmål?

²⁷ t ex Johansson & Sernhede red. 2004, Sernhede & Johansson red. 2006, Nylund red. 2007, Lisberg Jensen & Ouis red. 2008

²⁸ Andersson 1997, Christophersen 2000, Larsson 2000, 2006a

2. Resultat från förundersökningen 2011

Vid den arkeologiska förundersökningen i maj 2011 undersöktes fyra mindre provschakt, A–D, om sammanlagt ca 20 m².²⁹ Undersökningen visade att det inom det aktuella området finns omfattande lämningar från medeltid och tidig modern tid med mycket hög potential att kunna belysa breda aspekter av såväl Kalmar stads historia som frågeställningar rörande sociala, ekonomiska och politiska i ett vidare sammanhang (fig. 3). Resultaten från förundersökningen var sammanfattningsvis:

- Inom området finns lämningar bevarade på ett sätt som saknar motstycke inom svenskt område.
- Lämningarna ligger mycket ytligt och får anses vara känsliga för påverkan.
- Kulturlagertjockleken varierar mellan ca 1,7 till ca 2 m inom området.
- Inom området finns välbevarade stenbroläggningar relaterade till gatunätet i anslutning till stadens medeltida torg, i en sekvens som uppenbarligen haft som syfte att höja (mark)nivån runt torget och kyrkan, som en ”iscensättning” och manifestation av stadens självständighet.
- Vidare finns huslämningar med bevarade konstruktionsdetaljer, delar av dagermurar och golv inom området. Anledningen till att de kvarlämnats kan sökas i att området inte behövde röjas för ny byggnation i och med stadens flytt, varför källare och grunder lämnats kvar.
- Stenhusbebyggelsen förefaller ha uppförts under slutet av 1200-talet t o m början av 1300-talet. De påträffade huslämningarna har utgjorts av stora, murade, källareförsedda bostads- och magasinsbyggnader, som väl uppförda, haft en varaktighet över sekler och inte rivits förrän under 1600-talet.
- Rivnings- och raseringsarbetena vid stadens flytt har varit organiserade, dvs allt byggnadsmaterial som kunnat återanvändas har tagits tillvara.

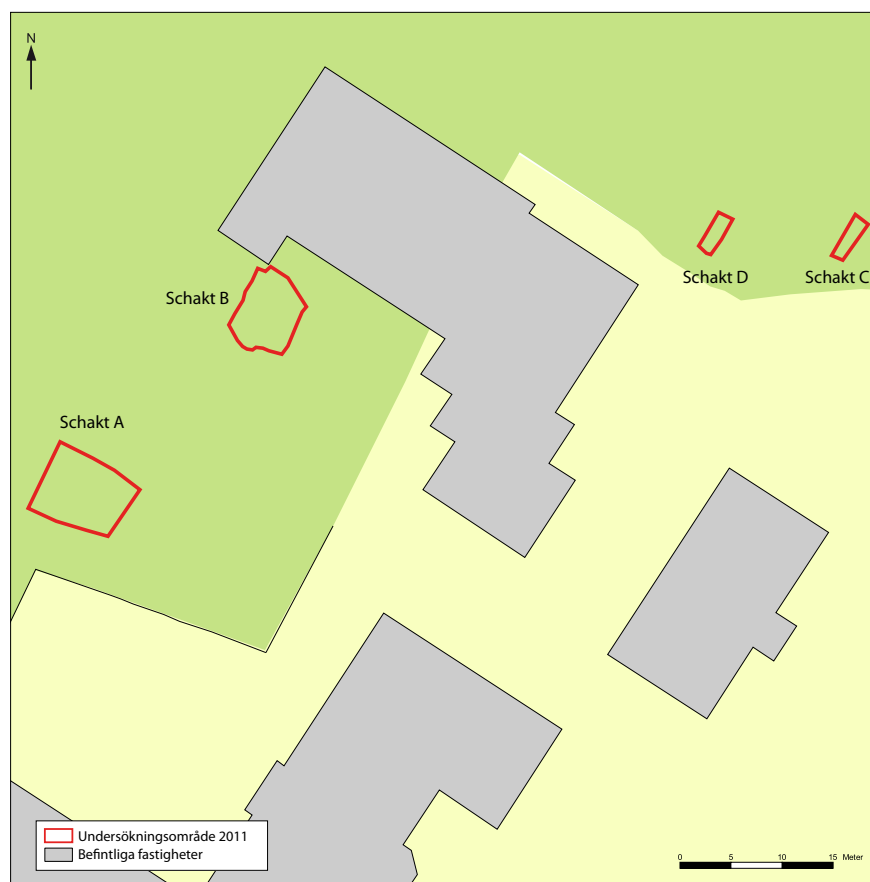
²⁹ Larsson & Menander 2011

- Rivnings- och raseringslagren innehåller rikliga mängder (trasiga) föremål hemmahörande i 1500- och 1600-talet.
- Inför byggnationen av området vid tiden runt förra sekelskiftet har det genomförts markberedning i form av avröjningar, rensning och påförande/flyttande av jord, synligt genom viss inblandning av yngre föremål.
- Orientering och omfattning av de byggnadslämningar som påträffades i det nordöstra området visar att Norreportsgatan troligen haft en annan något annorlunda sträckning än vad som tidigare antagits.
- Keramikmaterialet innehåller en stor andel importgoods. Sammansättningen tyder på att Kalmar under 1500- och 1600-talet ingått i det nordvästeuropeiska merkantila nätverk som hade sin tyngdpunkt runt Nordsjön.
- Generellt uppvisade makrofossilproverna en hög grad av nedbrytning. Endast förkolnade och motståndskraftiga fröer med hårda skal fanns bevarade. Möjligen kan en högre bevarandegrad i lägre terräng som ligger närmare grundvattennivån, eller i finkornigare lager förväntas.³⁰
- Benmaterialet var välbevarat och har stor potential att ge information om hushållens animaliekonsumtion i denna del av Kalmar samt för undersökningar av hur kosten förändrats genom flera århundraden på hushållsnivå. Det finns tydliga skillnader mellan de medeltida och de tidigmoderna lagren, såväl avseende artfördelning som styckningsstrategier och utnyttjande av slaktkropparna. Här finns också mycket information om djurhållningens inriktning, utslaktningsstrategier och om boskapens fysiska egenskaper, storlek mm under medeltid och tidigmodern tid.³¹

Det ska understrykas att förundersökningen i sig själv ger begränsade möjligheter till ”visualisering”. Däremot visade förundersökningen att vidare undersökningar har stor potential att generera material och miljöer möjliga att i olika form åskådliggöra i det moderna stadsrummet.

³⁰ Heimdahl 2011

³¹ Vretemark 2011

Figur 3. Valnötsträdet 8, Kalmar gamla stad och läget för de områden som förundersöktes i maj 2011.

3. Vetenskaplig och pedagogisk potential

En formulering av områdets vetenskapliga potential låter sig bara göras utifrån ett explicit ramverk för tolkning och förståelse. Den vetenskapliga processen består av en ständig omprövning av det man tror sig veta, perspektiv och samband. Kort sagt, kunskapen förändras. Eftersom den senaste sammanställningen av Kalmararkeologin och dess utgångspunkter är närmare 30 år gammal, har vi funnit det varit nödvändigt att göra en resumé att den aktuella stadsarkeologiska diskussionen. Syftet är att denna redovisning ska fungera som sammanhang för de problemområden vi uppfattar som områdets vetenskaplig potential och för de frågeställningar som föreslås, samt som en bakgrund för vidare åtgärder, oavsett omfattning och karaktär.

3.1 Stadsarkeologins nya horisonter

Under det senaste decenniet har svensk stadsarkeologi förändrats, eller kanske rättare sagt, breddats i såväl kvantitativt som kvalitativt hänseende. Efter en inledande nedgång har antalet undersökningar ökat, om än inte till samma nivåer som under ”stadssaneringarnas” dagar under 1970-talet. En bidragande orsak har varit flera, varav en del omfattande, undersökningar i eftermedeltida städer, eller delar av städer, som Jönköping, Norrköping, Kalmar, Västerås och Göteborg,³² där framför allt de senare årens undersökningar på Kvarnholmen ska lyftas fram.

En ökad undersökningsverksamhet har också inneburit ett slags geografisk förskjutning av den stadsarkeologiska diskussionen. De tidigare så dominerande utsagorna från platser som Lund, Sigtuna, Lödöse och Visby har fått sällskap av Linköping, Trelleborg, Skänninge, Nyköping och Vadstena, för att nämna några. Detta var, åtminstone delvis, ett resultat av en ökad publicering under samma period. En kombination av projekt, som exempelvis *Urbaniseringsprocesser i Västsverige*, tillfälligt förbättrade villkor för uppdragsarkeologin, samt sedvanligt nätverksbyggande fick till följd att resultaten från både nya och gamla undersökningar gjordes tillgängliga.³³

Ur kvalitativ synvinkel såg samma period den stadsarkeologiska diskussionen ta nya ansatser med en utbredd vilja att prova andra perspektiv.³⁴ Ansatserna har varit spridda i geografiskt och kronologiskt

³² t ex Pettersson 2007, Nordman & Pettersson 2009, Karlsson & Tagesson red. 2003, Bramstäng & Tagesson 2010, Konsmar 2011, Nordström & Tagesson 2009a, b, Romedahl & Tagesson 2010, Bäck 2005, Bäck & Romedahl 2006, Wennberg 2010

³³ t ex Andersson et al red. 2008, Anund et al 2000, Bjuggner 2000, Carlsson & Rosén 2002, Carlsson 2007, Rosén 1999, Ros 2009, Hedvall et al red. (manus)

³⁴ t ex Andersson 2001, 2009, Andersson et al red. 2008, Andrén 1998, Anglert 2006a; 2006b, Anglert et al 2006, Anglert & Larsson 2008, Anglert & Lindeblad 2004, Anund 2001, 2008; Anund & Bäck 2002, Blomkvist 2001, Brendalsmo et al red. 2009, Christophersen 2000, Gardelin 2007, 2009, Grundberg 2001, Hansen 2005, Hedvall red. 2002, Karlsson & Tagesson red. 2003, Larsson red. 2006a; 2006b, Larsson 2009, Larsson & Anglert 2008, Lindeblad 2006, Tagesson 2002; Tesch 2008, Thomasson 2004

hänseende. De senare årens stadsarkeologiska undersökningar har dock, just genom nätverksarbete och samverkan, präglats av ökad grad av samstämmighet i problemformuleringar och metodik. Förändringarna har också gått hand i hand med en teknisk utveckling som underlättat möjligheterna till registrering, bearbetning och analyser.

3.1.1 Vidgat aktörsperspektiv

Omorienteringen i stadsarkeologins problemställningar har bejakat att den absoluta majoriteten av undersökningarna berör spår och lämningar efter ”vanligt” folk, i motsats till äldre tiders arkeologi som till stor del rörde sig inom samma smala sociala spektrum som de skriftliga källorna från äldre tid.³⁵ Dessa äldre arkeologiska berättelser om städerna övertog omedvetet överhetens perspektiv då det i regel varit de som satt världen på pränt. Övertagandet av detta perspektiv innebar att invånarna kategoriserades ”uppifrån” och därmed framställdes som en passiv effekt av överhetens beslut, i stället för att förklara deras handlande utifrån dem själva.³⁶

En stad skapar inte sig själv och fokus har förskjutits i riktning mot frågeställningar kring invånarnas delaktighet i skapandet av städerna som det urbana livet, livsmiljöer och funktioner.³⁷ Istället för att förstå städerna som resultat av enkelriktade maktrelationer eller konflikter, kan man eftersöka en mer eller mindre tydligt formulerad målgemenskap. Arkeologins aktörsperspektiv har förändrats och analys och förståelse av makt- och styrkeförhållanden har nyanserats. Denna ”återerövring av händelsernas fält”, har i sin tur krävt utgångspunkter förankrade i social- och samhällsvetenskaplig teoribildning snarare än i historisk.³⁸

3.1.2 Föremålsförståelse och rumsliga praktiker

Influenserna från olika social- och samhällsvetenskapliga skolor har inneburit en ökad insikt om hur normer och värderingar skapas och uttrycks i vardagens rutinartade handlingar och det materiella livets tid-rumsliga organisering. Vardags- och hushållsföremål har återkommit i blickfånget.³⁹ ”Artefaktens återkomst” har inneburit en omfattande teoretisering med utgångspunkt i Bruno Latours arbeten om föremålens ”aktiva” roller i de sociala strukturerna.⁴⁰ I stället för att fungera som illustrationer till historien har de vardagliga föremålen gjorts till ett undersökningsområde i sig själv. Att även till synes triviala ting kan tillskrivas mening inom ett socialt system har gjort det lättare att formulera frågeställningar och därmed ”förlösa” de så kallade massmaterialen vilka, i avsaknad av frågor som omvandlade dem till kunskapsobjekt, tidigare mest uppfattades som ett slags administrativt problem.⁴¹

³⁵ Christophersen 2000

³⁶ Larsson 2006b:17

³⁷ Anglert & Larsson 2008

³⁸ Svensson 2006:20

³⁹ t ex Hansen 1995, Gustin 2004, Iversen et al red. 2005, Karlenby & Ramström 2007, Rosén 2004, Roslund 2001

⁴⁰ t ex Olsen 2003, 2006, Webmoor & Witmore 2008

⁴¹ Larsson 2000:286f

Ett resultat av omorienteringen har varit att rum och plats uttryckligen betraktas som social konstruktion.⁴² De stratigrafiska sekvenserna i form av jordlager, avröjningar och omlagring tillmäts ett självständigare utsagovärde genom att de betraktas som element i skapandet av rum. Definitionen av vad som är ”arkeologiska föremål” har alltså vidgats. Det absolut vanligaste föremålet, den stratigrafiska enheten, betraktas nu som en del i vardagens betydelseproduktion.

Stadens landskap kan förstås som miljöer av rumsliga praktiker, föreställningsvärldar, erfarenheter och engagemang, som habitus. Arkeologin bör därför förstå och presentera staden som det levda, omtvistade, landskapet, i vilket det investerats ekonomisk, social och politisk styrka samt nödvändigt kulturellt kapital. Ambitionen att söka finna ”handlings- och betydelselandskapet” i form av rumslig praktik innebär också undersökningar av hur de gjorda, rumsliga, investeringarna utmanats och ifrågasatts genom det bredare aktörsperspektivet.⁴³

Att diskutera rum och ting som ”symboliska produktionsmedel”⁴⁴ och ”emblematiske tecken” i enlighet med ett vidgat aktörsperspektiv⁴⁵ kräver omfattande grundforskning, något som inskräpts genom de senare årens ökade metodiska stringens. Stratigrafisk analys visar att materialet ofta har hanterats och redeponerats i ett eller flera steg. Varje ny tolknings- och insiktsnivå har visat sig öka såväl komplexitet som bearbetningsbehov ytterligare. Att försöka ta källkritiska genvägar resulterar i utsagor med mycket begränsad giltighet eller som utgör en återupprepning och bekräftelse av tidigare ståndpunkter. En bestämning av det påträffade föremålets rumsliga, kronologiska och sociala position är nödvändig. Det går inte att gissa sig till ”betydelser” direkt från tinget.⁴⁶

Möjligheten till förståelse av föremålens eventuella betydelser är beroende av uppfattningen av vad som utgör dess sammanhang. Begreppet kontext har inom arkeologin dubbla betydelser, dels ett socialt, politiskt och historiskt sammanhang, dels en detaljerad mening som rör en mer precis, fysisk och stratigrafisk, positionsbestämning. Arkeologer påträffar sällan kompletta och intakta miljöer med hela föremål som står på sin ”rätta plats” (*in situ*). Allt vi gräver fram utgörs av ”avfall”, i betydelsen att det lämnat sitt ursprungliga användarsammanhang, ofta för att återanvändas i ett annat. Som exempel kan anföras det spill från horn- och benhantverk som hade återanvänts som dränerande grundläggningmaterial i samband med omläggningar av gatsten i Valnötsträdet. Hur detaljerat sådana ”förflytnings- och återanvändningsbanor” kan rekonstrueras, påverkar våra utsagomöjligheter och frågeställningar och, i ett dialektiskt förhållande, uppfattningen om de större sammanhangen. Ju mer detaljerat vi kan

⁴² t ex Bourdieu 1995, Dodgshon 1987, Giddens 1997, Hägerstrand 1991, Lefebvre 1991

⁴³ Larsson 2006c:289

⁴⁴ Alexander 2011

⁴⁵ Larsson 2006c:269 f, 274 f

⁴⁶ Rogan 1992:110

arbeta arkeologiskt desto mer av tidigare samhällens komplexitet och dynamik kan vi belysa.

Frågeställningar till föremålen kräver att fyndsammanhanget är identifierat, daterat och tolkat, det vill säga omvandlats till en stratigrafisk kontext, samt att föremålet identifierats, klassificerats och tolkats. Inom arkeologin kontextualiseras det enskilda föremålet genom att inledningsvis lägesbestämmas i förhållande till ett analytiskt skapat sammanhang. Föremålens betydelser finns i rumsliga betydelssammanhang i olika skalnivåer.⁴⁷ Detta är inte platsen för fördjupade resonemang kring teorier om *rumsliga praktiker*, *rumsliga representationer* och ”upplevda rum”. Vi kan dock konstatera att arkeologin, utifrån sina metodiska förutsättningar rör sig i riktning mot en för övrig stadsdiskussion, gemensam förståelse.

Under medeltiden, när ekonomin ytterst byggde på vad marken gav, uttrycktes och förankrades mycket av den sociala ordningen genom utformningen av landskapet – rumsliga representationer.⁴⁸ Det fanns många element som kunde utnyttjas för att skapa och upprätthålla bilden av det socialt betydelsefulla landskapet. Om man studerar medeltida avbildningarna av städer så hade de en närmast standardiserad karaktär där vissa element, som muren eller skyltar, närmast fungerade som emblem. Vi har inga medeltida avbildningar av de svenska städerna men kan arkeologiskt konstatera att det var återgivningen av bebyggelsen – tät med propa fasader – och broläggningen av gatumarken som spelat samma roll.⁴⁹ Gatufasaderna, stenläggningen, kyrkornas och torgets placering har uttryckt staden som idé, invånarnas identitet och sociala ambitioner. Det samma tycks gälla de rumsliga praktikerna i den lilla skalan, upprätthållande av tomternas inre struktur av tillåtna och ”otillåtna” handlingar, tillträden, avgränsningar och renhållningsmönster,⁵⁰ vilka utvecklats till disciplinerande ”förväntningssystem”, som i sig kan sägas ha utgjort väsentliga element i skapandet av ”the Urban Way of Life”⁵¹ (jfr 3.5).

3.1.3 Kulturlager och lokala depositionsmönster

Kulturlagren inom förundersökningens område A och B (”det sydvästra området”) inom Valnötsträdet i Kalmar utgörs av väl genomrensade raseringsmassor samt kvarlämnade konstruktionslämningar. Eftersom området har präglats av institutionell arkitektur i form av stenlagda ytor samt murade hus av lång varaktighet med ytor som hållits rena, förefaller ackumulationen att vara begränsad och det rör sig om redan omlagrat material som lagts ut och röjts av i omgångar som grundläggningssmaterial (jfr 3.1.2). Omlagringen förefaller vara begränsad och markingreppen i samband med rasering och stadens flytt tycks ringa.⁵²

⁴⁷ Andersson 2006:11

⁴⁸ t ex Dodgshon 1987

⁴⁹ Larsson 2006c:269 ff, Larsson & Anglert 2008:64 ff

⁵⁰ jfr Larsson 2006c:197 ff, 206

⁵¹ jfr Wirth 1938

⁵² Larsson & Menander 2011

De äldre delarna av kulturlagren inom område C och D ("det nordöstra området") kunde inte undersökas, men kan förutsättas ha en annorlunda uppbyggnad eftersom detta område inte utgjort torg-/gatumark. Med utgångspunkt i de stora mängder föremål som påträffades vid upptäckningen av Slottsfjärden på 1930-talet kan man anta att denna – under medeltiden – utgjort avstjälningsplats för stadsinvånarnas hushållsavfall.⁵³ Tentativt torde man kunna förvänta sig ett särpräglat depositionsmonster och en stratigrafisk sekvens med få avfallslager, även i områden med äldre lämningar och mindre varaktighet i den rumsliga organisationen, med hänvisning till en lokal rumslig praktik, där det "önskade" förflyttats.

Att kulturlagervolymen i Kalmar Gamla stad kan förefalla ringa, eller att en stor del av sekvensen utgörs av "omrörda lager" är alltså *inte* detsamma som att det saknar betydelser. Frågeställningar och metoder måste dock anpassas de lokala depositionsmonstren och vår förståelse av de rumsliga praktikerna.

3.1.4 Stadsgrundanden och stadens betydelsesystem

Det har i äldre arkeologisk tradition funnits en mer eller mindre tydlig tendens att betrakta de skandinaviska områdena som mottagare av influenser utifrån. Närheten till de tyska städerna har ofta setts som såväl en förklaring till, och en drivkraft för, de sydsandinaviska kuststäderna. Sett i ett historiskt perspektiv är dock stadsgrundandena runt södra Östersjön ett "samtidigt" fenomen. De äldsta (bevarade) omnämningarna av, exempelvis, Lübeck är från 1143, Rostock ca 1220, Wismar 1222, Stralsund 1234, Greifswald ca 1240, Skanör 1220, Falsterbo 1230, Ystad 1244, Trelleborg 1257 och Malmö omnämns 1260. För de två sistnämnda har vi nyare arkeologiska undersökningar som dessutom tidigare lägger grundläggningarna till mellan 1220 och 1240.⁵⁴

För Kalmars del har de äldsta skriftliga omnämningarna och tolkningarna av desamma fått en framträdande behandling av Nils Blomkvist i flera sammanhang.⁵⁵ Såväl skriftligt som arkeologiskt källmaterial förlägger skapandet av Kalmar inom ramen för södra Östersjöområdets urbanisering.⁵⁶

De nordiska rikena har inte varit passiva mottagare av kontinentala idéer. Den intensiva kunskapsförmedlingen runt Östersjön, i synnerhet rörande organisationen av städernas styrelse, har framhållits av Sofia Gustafsson som konstaterar att de svenska städerna, åtminstone under 1300- och 1400-talet ingick i en högt *integrerad* stadskultur.⁵⁷ Det här ger en något annan bild av urbaniseringen runt Östersjön och komplexiteten i (den senare) Hansan, där stadsskapandet runt Östersjön kan betraktas som ett "gemensamt projekt". Det är därför inte förvånande att vi finner stora

⁵³ Selling 1979:336 ff

⁵⁴ Larsson 2004, Larsson & Balić 2006

⁵⁵ Blomkvist 1979, 2001 och anf. litt

⁵⁶ För en aktualiserad bakgrundsteckning, se Anglert 2001

⁵⁷ Gustafsson 2006:210 f

likheter i utformningen av 1200-talets städer, både runt Östersjön och ned över kontinenten. Sätten att bebygga och disponera tomterna ingick i en våg av förändring som sträckte sig från norra Italien, över Centraleuropa upp till Norge och kan betraktas som de materiella uttrycken för en högmedeltida enhetskultur.⁵⁸

I gestaltningen av de högmedeltida städerna har man använt flera närmast emblematiske element i utformningen av det urbana rummet (jfr 3.1.2). På en grundläggande nivå handlar exempelvis ett gatunät om en disciplinering av rörelsemönster och synintryck. En gata kanaliserar, graderar och rangordnar synintrycken, rummens funktioner och betydelser. Det finns, när det gäller de högmedeltida städerna, en parallell i den samtida arkitekturen, gotiken, som kan beskrivas som upptagen med rummens valörer (jfr 3.2.3). Det skapades rangordnade zoner av varierande grad av tillträdesmöjligheter och betydelser. Med en analogi kan man tala om en rumslig gestaltning av det samtida filosofiskt-teologiska tänkandet: *skolastiken*. Kvarterstruktur, fasader, gatubeläggningar har nämnts, men även avgränsningar, kreneleringar, kyrkor, konvent och torg har fungerat som övergripande livsstilstecken. Det urbana livet har iscensatts utifrån en specifik samverkan och rumslig praktik. Olika aktörsgruppers delaktighet i skapandet av dessa betingelser är synligt genom hur man valde att exponera ett visst kulturellt kapital, sådant som ansågs vara värdefulla insikter och kunskaper. Än idag kan vi känna igen denna äldre köpstadsarkitektur. Kunskapen om vad som var ”kulturellt kapital” har överförts via det betydligt mera svårtolkade sociala kapitalet. Till detta får vi räkna de nätverk som köpmän, borgerskap och kyrkans ”tjänstemän” upprättade mellan städerna.⁵⁹

3.1.5 Problemområden och ledord

Utifrån denna bakgrundsteckning av den samtida stadsarkeologiska diskussionen har vi valt att fokusera på några problemområden med hög vetenskaplig potential ur såväl lokalt, nationellt som internationellt perspektiv. De rör dels den institutionella miljön i form av Stadskyrkan, Torget och Rådhuset, dels vardagslivets sociala betydelseskopande med utgångspunkt i Tomter och rumslig praktik. Fyra begreppspår relaterade till rumsliga representationer och praktiker utgör ett slags ”ledmotiv” för hur dessa problemområden kan analyseras och diskuteras. De är produktion – reproduktion (av social mening), integrerad – distanserad, intention – anspråk, distinktion – genomsläpplighet.

3.2 Storkyrkan och kyrkogården

Även om det inte är aktuellt med nya arkeologiska undersökningar av stadskyrkan och gamla kyrkogården, utgjorde de under äldre tid väsentliga delar i områdets rumsliga helhet. Trots att mycket lite av kyrkans arkitektur och inredning finns bevarat kan fördjupade studier utifrån nyare utgångspunkter förtydliga dess relation till staden och dess invånare.

⁵⁸ Larsson & Anglert 2008:98, jfr Holub et al 2007, jfr Gaimster 1993, 1994 för Nordsjösfären

⁵⁹ Larsson & Anglert 2008:127 f

3.2.1 Översiktlig historik

Kalmars sakrala landskap bestod under medeltiden av Storkyrkan, Birgittakyrkan samt Dominikanordens konvents kyrka. Utanför stadsmuren låg S:t Görans kapell, Dominikanordens systrakonvent med tillhörande konvents kyrka samt S:ta Gertruds kapell/kyrka som var landsförsamlingens kyrka. Det fanns också ett antal barmhärtighetsinrättningar, bl a ett själahus samt ett helgeandshus, belägna utanför stadsmuren.⁶⁰ De helt igenom kyrkliga inrättningar i staden var således relativt få och innanför murarna fanns endast tre begravningsplatser.

Storkyrkan, även kallad Bykyrkan, var stadens församlingskyrka och låg ungefär mitt i staden, i närheten av torget. Den var helgad åt S:t Nicolai, handelsmännens och sjöfärrarnas helgon. Det äldsta bevarade skriftliga omnämnandet är från 1278 i samband med att Magnus Ladulås förordnar att församlingen och kyrkan skulle tillhöra dekanatet vid Linköpings domkyrka. Kyrkan som från början alltså varit under kunglig överhöghet hamnade således under Linköpings biskopsstift.⁶¹ Storkyrkan omnämns därefter vid upprepade tillfällen, främst i testamenten men även i samband med Erik av Pommerns kröning i Kalmar 1397. En intressant uppgift i sammanhanget är från 1430 då Erik av Pommern med drottning Filippa upphöjer kyrkan till ett kollegium och ”en halv dom” med 13 kaniker.⁶²

Stadskyrkan skadades kraftigt i samband med Kalmarkriget 1611 men återuppbyggdes mellan åren 1615 och 1630. Kyrkans utsida eldhärjades 1647 och i samband med hot om en ny belägring 1677 beslöt man sig för att spränga den eftersom slottet kunde beskjutas från kyrkans torn. Den jämnades med marken 1678 genom upprepande sprängningar.⁶³ Begravningsplatsen användes dock ända fram till mitten av 1800-talet.⁶⁴

3.2.2 Äldre undersökningar och kunskapsläge

Storkyrkans byggnadshistoria har behandlats i en rad arbeten där Martin Olssons bearbetning i Sveriges kyrkor är den mest omfattande.⁶⁵ En av de tidigaste antikvariska anteckningarna gjordes av Sylvander i samband med att kyrkogården grävdes om i mitten av 1800-talet. Hans iakttagelser, som enligt Olsson måste ”...tagas med stor försiktighet...”, består av anteckningar rörande bland annat kyrkans murverk och pelare. Sylvander hänvisar framförallt till att Storkyrkan fanns avbildad på den så kallade Vickelbytavlan vilken föreställer interiören av en okänd kyrka. Olsson fastslår dock med bestämdhet att det inte finns någon koppling mellan tavlan och Storkyrkan.⁶⁶ Förutom nämnda tavla har även Erik Dahlbergs avbildning av Kalmar från 1645 samt kartan från 1610 legat

⁶⁰ Selling 1984:21

⁶¹ Ferm et al 1987:270).

⁶² Olsson 1974:118ff; Ferm et al 1987:284

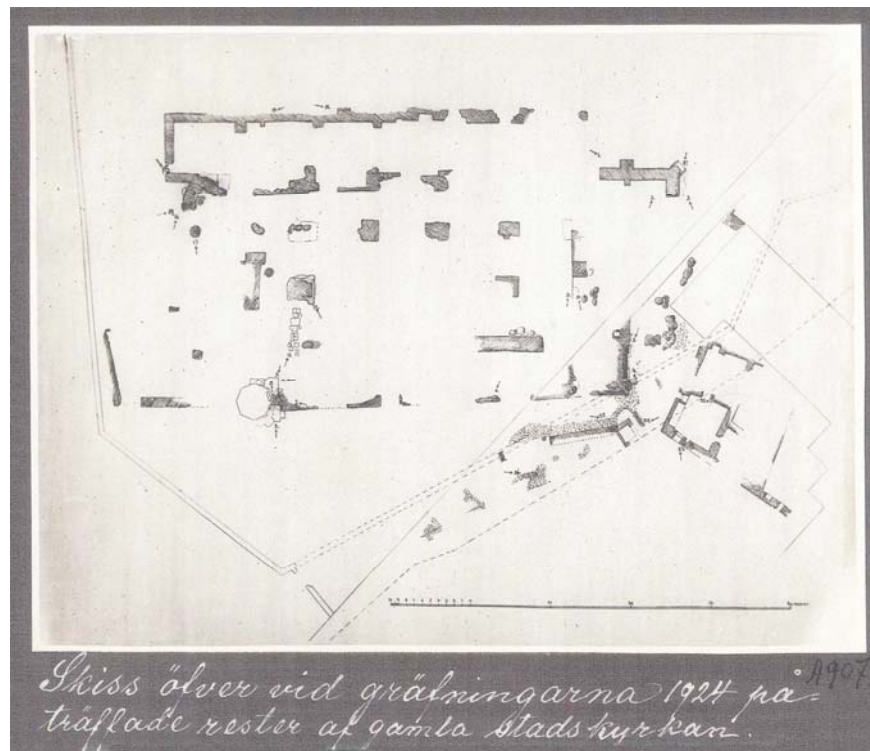
⁶³ Olsson 1974:294

⁶⁴ Olsson 1974:127, Olsson & Näslund 1976

⁶⁵ Olsson 1974, även Olsson & Näslund 1976

⁶⁶ Olsson 1974:127ff

till grund för mer eller mindre sannolika tolkningar av kyrkan och kyrkogårdens utseende.⁶⁷

Figur 4. Sven Rosmans översiktsplan över de konstruktionslämningar som han lät undersöka 1924. MH 15, Foto 36 (<http://77klmfoto.kalmarlansmuseum.se/>)

År 1924 genomförde Sven Rosman en arkeologisk undersökning vilken resulterade i en rekonstruktion av kyrkan i plan och i sektion.⁶⁸ Liksom Sylvander tillskrev Rosman Vicklebytavlan ett visst historiskt källvärde varför han också delvis använde sig av denna när han rekonstruerade kyrkan. Mera informativ ur arkeologisk synvinkel är Rosmans översiktsplan med tillhörande foton (fig. 4).⁶⁹ På planen framgår det, vilket Rosman själv konstaterade i sin uppsats om utgrävningarna, att kyrkans murar var mycket illa åtgångna, dels på grund av sprängningarna på 1600-talet, dels av de återkommande gravläggningarna fram till mitten av 1800-talet. Rosmans förhoppning om att kunna utröna huruvida Storkyrkan haft någon äldre föregångare, liksom att bevarade byggnadsdetaljer skulle kunna säga något mer om kyrkans arkitektur, kom således på skam.⁷⁰

⁶⁷ Olsson 1974:118,133

⁶⁸ Rosman 1926:32

⁶⁹ se Olsson 1974 plan 1

⁷⁰ Rosman 1926:25ff

Rosmans undersökning genomfördes enligt tidens gängse metodik, d v s ”*find the walls and follow them*”, vilket framgår tydligt av foton från utgrävningen.⁷¹ Det fanns således ingen medvetenhet om vikten av de stratigrafiska förhållandena vare sig beträffande jordlager, konstruktioner eller i kyrkans murverk (jfr ovan, 3.1.2). Å andra sidan förstördes mycket av den medeltida kyrkan redan i början av 1600-talet och sedermera även den återuppbyggda kyrkan under senare delen av samma sekel. Trots den besvikelse som Rosman uttrycker över murarnas beskaffenhet lyckades han skapa en grund både för sina egna rekonstruktioner samt för Martin Olsson digra genomgång.

Sven Rosmans utgrävningar visade att kyrkan med största sannolikhet från början uppförts som en treskeppig s k hallkyrka under 1200-talet. På 1300- och 1400-talet utvidgades kyrkan med flera kapell i både norr och söder vilket innebar att den fick fem skepp. Rosman kunde vidare fastslå att även koret byggts ut, möjligen under 1300-talet, och att det fick en femsidig koravslutning. Det torn som Sylvander föreslagit skulle ha funnits i det nordvästra hörnet av kyrkan avfärdades dock av Rosman. Han menade istället att kyrkan i väster hade haft en tunnvalvd förhall vilket de kraftigare murarna som påträffades vid undersökningen skulle vara ett bevis för.⁷² Av det byggnadsmaterial och murverk som fanns bevarat kunde det konstateras att kyrkan var uppförd av kalksten med grundmurar av granit. I koret skall det invändigt ha funnits minst ett skift med tegel samt tegelgolv.⁷³ Den ursprungliga kyrkan skall enligt Rosmans översiktsplan ha varit ca 50 m i öst-västlig riktning och ca 22 m i nord-sydlig. Den femskeppiga kyrkan inklusive det nya koret innebar att kyrkan kom att bli ca 75 m lång och 38 m bred.⁷⁴ Enligt Rosman skall det ha funnits fyra ingångar till kyrkan; en i väster, två i söder samt en i norr.

Martin Olssons bearbetning av Storkyrkan från 1974 ingår i *Sveriges kyrkor* och baseras som sagt främst på Rosmans undersökning men även på kameralt och annat arkivmaterial från 1600-talet och framåt. Storkyrkans kyrkogård efter 1611 samt de övriga kyrkorna, S:ta Birgitta och Dominikanordens kyrka, har bearbetats i en senare volym av Olsson och Näslund.⁷⁵ I *Kalmar Storkyrkan* finns en noggrann redogörelse av Rosmans undersökning. Olsson presenterar sedan, med utgångspunkt i en källkritisk granskning av undersökningen, skriftliga uppgifter i form av notiser i tänkeboken samt räkenskaper från återuppbyggnaden av kyrkan år 1615–1647, ett eget förslag till en rekonstruktion av kyrkan.⁷⁶

Martin Olsson menar att den äldsta kyrkan, uppförd under första halvan eller möjligen vid mitten av 1100-talet, var en ca 17 m lång enskeppig kyrka med en absid i öster. I slutet av 1100-talet skall ett brett västtorn, vilket enligt Olsson kan ha fungerat som försvarstorn, tillfogats. Under 1200- och 1300-talet menar han vidare att kyrkan utvidgades först med

⁷¹ Olsson 1974:129ff

⁷² Rosman 1926:27, Olsson 1974:130ff

⁷³ Rosman 1926:29

⁷⁴ Olsson 1974:126f

⁷⁵ Olsson & Näslund 1976

⁷⁶ Olsson 1974:134ff

sidoskepp åt både norr och söder och sedermera med ytterligare ett på var sida, så att kyrkan under 1400-talet hade fem skepp. Under första halvan av 1400-talet skall också den östra delen av kyrkan ha utvidgats med ett treskeppigt stjärnvalvförsett kor samt ett högkor. De nya koren har enligt Olsson en direkt koppling till Erik av Pommerns stora donation när kyrkan blev en ”halv domkyrka”.⁷⁷ Med syfte att upprätthålla symmetrin i kyrkans arkitektur höjdes tornet så småningom och fick dubbla tornspiror. I början av 1600-talet utfördes restaureringar av kyrkans torn och tak. Men efter förstörelsen 1611 återuppfördes aldrig tornet.⁷⁸

Martin Olssons i grunden konsthistoriska utgångspunkt och förslag till Storkyrkans byggnadshistoria har sedermera ifrågasatts av Nils Blomkvist som anser att den är djärv och utan förankring i det faktiska materialet. Att det skall ha funnits en första kyrka på platsen redan under 1100-talet menar Blomkvist var en direkt anpassning till det då rådande forskningsläget som ville se Kalmar som en central plats redan långt före 1200-talet. Uppgiften om de dubbla tornspirorna utgör ytterligare ett exempel på Olsson djärva tolkningar då antagandet grundar sig på två notiser samt den mycket schematiska så kallade ”spionkartan” från 1611. Nils Blomkvist fastställer, mot bakgrund av de faktiska uppgifterna om Kalmar stads grundande, att den med största sannolikhet grundats under 1200-talet.⁷⁹

Uppfattningen om kyrkogårdens begränsning under medeltiden grundas framförallt på Örnhufvuds karta från 1610. Enligt kartan var kyrkogården nästintill kvadratisk och låg till största delen norr om kyrkan. Den omnämns vid ett flertal tillfällen i det skriftliga materialet, bland annat i samband med tomtöverlåtelse. I en källa från början av 1600-talet finns ett benhus, en brunn, en skolbyggnad, ett kornhus och en lada på kyrkogården beskrivna.⁸⁰

Runt kyrkogården har det funnits en mur, varav delar påträffats bland annat nordöst samt söder om kyrkan. Rosman har på sin översiktsplansplan rekonstruerat dess södra utbredning vilken delvis troligen påträffades i samband med den arkeologiska undersökningen i Valnötsträdet år 1975.⁸¹

Kyrkogården lär ha haft flera ingångar; en större i väster, en i norr samt en i sydöst. De större ingångarna har varit försedda med ”grop och galler” för att hålla kreaturen borta.⁸² Enligt en uppgift från 1428 i stadens tänkebok skall det ha stått en pietäbild invid kyrkogårdsmuren vid torget.⁸³

⁷⁷ Olsson 1974:340ff

⁷⁸ Olsson 1974:250f

⁷⁹ Blomkvist 1979:278f

⁸⁰ Olsson & Näslund 1976:364ff

⁸¹ Arnell & Jönsson 1975b: bilaga 1, ritning 1

⁸² Selling 1984:111

⁸³ Olsson 1974:121

Vid Rosmans undersökning av kyrkan undersöktes även en stenläggning direkt söder om densamma. Det är möjligt att denna utgjort en processionsväg runt kyrkan, liknande är kända från bland annat från Lund och Skänninge.⁸⁴ Studier av medeltida kyrkogårdar i framförallt England har visat att de utgjorde en högst levande del i stadslandskapet. På de större kyrkogårdarna fanns det trädgårdar, odlingar, stigar och det förkom handel.⁸⁵ I svenskt skriftligt källmaterial finns det flertal exempel på biskopen lät ”rena” kyrkogården för att den ”...oskärats genom utgjutande av blod eller sädesvätska...”⁸⁶ Kyrkogårdarna var tillsynes inte bara vara ett vilorum för de döda utan brukades också för rent profana ändamål.

Storkyrkans kyrkogård fortsatte att användas fram till mitten av 1800-talet och det finns fortfarande idag ett stort antal gravminnen på platsen för kyrkogården.⁸⁷

Storkyrkans byggnadshistoria är i sammanfattning:

- Kyrkan är troligen uppförd som en treskeppig gotisk hallkyrka under första halvan av 1200-talet
- Kyrkan utvidgas under 1300- och 1400-talet med sidoskepp i form av kapell i både norr och söder vilket innebär att den blev femskeppig
- Koret förlängs under 1300-1400-talet
- Kyrkan har haft ett torn, vilket omnämns vid flertalet tillfällen i skriftliga källor från och med 1400-talet
- Den skadas svårt 1611
- Den återuppbyggs mellan åren 1615 och 1647
- Av militära skäl jämnas den med marken genom sprängningar 1677 och 1678
- Kyrkogården användes in på mitten av 1800-talet

3.2.3 Kyrkoforskningens nya perspektiv

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att kyrkans byggnadshistoria grundar sig på en arkeologisk undersökning som genomfördes på 1920-talet och att lämningarna då var kraftigt skadade. Rosmans och senare Olssons bearbetningar och rekonstruktionsförslag är sålunda det material som finns att tillgå. Senare tids kyrkoforskning har dock visat att studier av kyrkorummet, dess arkitektur och inredning kan ge nya perspektiv på

⁸⁴ Menander i manus

⁸⁵ Barrow 1995:79f, Gilchrist & Barney 2005:30ff

⁸⁶ SDHK 2309 (Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev)

⁸⁷ Olsson & Näslund 1976: 367ff, Jonsson 2006

relationen mellan kyrkan och samhället men även avspegla dåtida ideologi och mentalitet.⁸⁸

Genom att betrakta kyrkan och kyrkorummet som en scen på vilken inte bara kyrkans män utan även sekulära personer framträdde, har perspektiven breddats så att kyrkorna belyses utifrån flera olika brukarperspektiv (jfr 3.1.1).⁸⁹

Kyrkobyggnaden och dess rum är utformade för att inbjuda – och påbjuda – till handlingar som är anpassade till liturgin. Den rumsliga representationens, kyrkans arkitektur och inredning, intention var följaktligen att utgöra en scen för de liturgiska handlingarna.⁹⁰

Handlingarna kunde vara aktiva och rörliga som under exempelvis en procession eller nattvarden. De kan också vara stilla och kontemplativa som under bön eller predikan. Handlingarna utfördes i sin tur av personer med olika relationer till rummet. I kyrkorummet, som religiöst aktionsfält, agerade olika personer beroende på vilken roll eller ställning de hade i förhållande till både liturgin och byggnaden.⁹¹ En kanik i Storkyrkan i Kalmar hade exempelvis tillgång till hela kyrkan, dvs både långhus, kor och högkor, och utförde där i sin roll som kanik specifika handlingar styrda av liturgin. Den ”vanliga” kalmarbons tillgång och rörelse i kyrkorummet var däremot begränsad till långhuset.

Kyrkorummet utgjorde även en social arena så till vida att människor ur olika sociala grupper sammanfördes vid exempelvis mässor. Vid dessa tillfällen upprätthölls och synliggjordes den hierarkiska samhällsordningen i rummet genom manifesteringar i form av t ex privata kapell- och altartilstiftelser, gravstenar och själamässor.⁹²

En bärande utgångspunkt i detta resonemang är dock att liturgi och ritualer varierade i olika religiösa diskurser, dvs varje kyrka var en liturgisk arena där den religiösa och sociala subjektiviteten påverkade och bidrog till att utforma rummet olika.⁹³ Det kunde finnas vissa skillnader i de rumsliga praktikerna. Skillnaderna mellan en stark och inflytelserik kyrka och en svag kan till exempel avläsas genom graden av sekulär påverkan i kyrkorummet. I en socialt sett starkt förankrad kyrka, menar Pamela Graves att de religiösa lärosatserna var få och väl inkorporerade i det sekulära, dvs religionsutövningen var samhällsanpassad och därmed också angelägen för samhället. I dessa kyrkor uppträder sekulära manifestationer och uttryck i bland annat arkitekturen och ikonografin, vilka således visar att menigheten var en del av den religiösa praktiken genom att vara delaktiga i att reproducera liturgin. I dessa kyrkliga miljöer var sekulära personer synliga aktörer i kyrkorummet inte bara genom att de upprätthöll den religiösa diskursen utan även genom att

⁸⁸ Graves 2000, Nilsson 2009

⁸⁹ jfr Eriksdotter 2009

⁹⁰ Graves 2000:27

⁹¹ Cornell 1996: 25f

⁹² Graves 2000, Nilsson 2009, Menander i manus

⁹³ Graves 2000:166

utveckla densamma. Kyrkans öppenhet och förankring hos folket innebar i sin tur att den kunde ha fortsatt kontroll över den religiösa praktiken.⁹⁴

Med utgångspunkt i detta resonemang kan vi åter vända blickarna till Storkyrkan i Kalmar. Kyrkan verkar vara uppförd som en relativt stor gotisk hallkyrka som med sin typiska rektangulära planlösning allmänt anses vara en influens från Italien som via Tyskland nådde Sverige i mitten av 1200-talet. Vid inträdet i en typisk gotisk kyrka, genom den generösa västra portalen, möttes besökaren av en påtaglig rymd där sidoskeppen utgjorde en öppen rumssvit, möjligen ända fram till altaret. Valven och det rymliga mittskeppet bidrog vidare till att det fanns en påtaglig strävan uppåt. Tack vare stora fönster var rummet upplyst där ljuset föll från flera håll.⁹⁵ Meningen var att besökaren skulle uppleva att de trädde in i en annan värld, i en slags mellanzon mellan det jordiska livet och himlen. I denna metafysiska värld underbyggdes, förklarades och förtydligades det kristna budskapet och vägen till frälsning genom kyrkorummets arkitektur och utsmyckningar.⁹⁶ I det gotiska kyrkorummet, med sin öppna planlösning, rymd och ljus fick församlingen också större tillgång till händelserna vid högaltaret. Det kan därför i högre utsträckning än äldre kyrkorum liknas vid ett gemensamt rum där församlingen men även den enskilde individen stod närmare Gud. Ing-Marie Nilsson har därför menat att hallkyrkan kan ses som en ”... integrerande tendens som gör sig gällande såväl på det religiösa som på det sociala planet”.⁹⁷

Under 1200-talet skedde en successiv förändring i den religiösa uppfattningen och praktiken. Vid det fjärde Laterankonciliet 1215 fastslogs att ”Kristi kropp och blod i sanningen finns i altarets sakrament under bröds och vins gestalter, sedan brödet transsubstantierats till kropp och vinet till blod genom Guds makt”.⁹⁸ Genom hostian konkretiserades Kristus och gjordes mer närvarande på jorden. Transsubstantionsläran innebar således att man genom att ta del av mässan och nattvarden, altarets sakrament, kom närmare Kristus. Därför kom också elevationen, d v s att lyfta upp och visa det invigda brödet och vinet, att bli ett viktigt moment vid nattvarden.⁹⁹ Denna utveckling innebar att sakramentet kom närmare människorna och att bilden av Kristus förändrades så allt större intresse kom att ägnas åt hans mänskliga natur. Kristus framställs nu som *Filius*, människosonen, och allt större uppmärksamhet riktades mot framförallt hans moder Maria, men även hans övriga släkt.¹⁰⁰

Denna förändring i den religiösa föreställningsvärlden avspeglar sig även i dödsuppfattningen. Yttersta dagen kom nu att framställas som en domstol där Gud på sin tron avgjorde den enskilde individens öde. I detta sammanhang kom vägandet av själen och Jungfru Marias uppgift som

⁹⁴ Graves 2000:166ff

⁹⁵ Pevsner 1978:142, Cornell 1996:160ff

⁹⁶ Cornell 1996:166ff

⁹⁷ Nilsson 2009:115

⁹⁸ Piltz 1996:18

⁹⁹ Nilsson 2009:103

¹⁰⁰ Piltz 1996:18

mänsklighetens förbedjerska att bli centrala.¹⁰¹ Varje individs goda och dåliga handlingar delades upp för att sedan med vågskålens hjälp bedömas. Det var följaktligen upp till varje person att leva ett liv som innebar att de goda handlingar, som att sona sina synder genom bikt, bot och avlat, vid yttersta dagen vägde tyngre än de dåliga. Till hjälp i detta avgörande ögonblick fanns Jungfru Maria som hade rollen som medlare mellan Gud och människan, där hon genom sina böner för mänskligheten kunde lindra plågorna och korta straffen. Denna nya typ av fromhet, *devotio moderna*, innebar således att den själsliga välfärden blev mer privat och att varje individ hade ett personligt ansvar inför Gud.¹⁰²

Den samfälliga uppfattningen inom kristendomen var att fattigdom och uppoffring var det bästa sättet att uppnå frälsning. Genom gåvor och testamenten öppnade kyrkan möjlighet för de bäst bemedlade att försäkra sig en plats i evigheten. Man skulle därmed kunna säga att döden kommersialiserades. Kyrkor, kloster och konvent kunde mot betalning, i pengar, landegendomar eller natura, utföra olika liturgiska tjänster. På detta sätt hade även de kyrkliga institutionerna möjligheten att bygga ut sin ekonomiska bas vilket innebar att kyrkorna kunde utvidgas, byggas om och utsmyckas. Det allt mer personliga ansvaret för själen avspeglas också i att antalet privata altar- och kapellstiftelser i kyrkorna ökade. I en större sockenkyrka kunde det finnas upp till åtta altare medan det i exempelvis klosterkyrkan i Vadstena redan två år efter invigningen fanns 42 och mot slutet av medeltiden närmare 60 stycken.¹⁰³

I det gotiska kyrkorummet framträdde den förändrade trosuppfattningen på kalkmålningar, skulpturer och altaruspsatser som framställde en uppdelad gudom där Kristus människosonen, har offrat sig själv för människorna. Genom detta lidande och offer kom han att utgöra en länk mellan Gud i himlen och människorna på jorden. Om Kristus tidigare var oberörd av lidandet och framställd som en kejsare, sågs han nu starkt pinad på korset. Kyrkorummets arkitektur i förening med de liturgiska handlingarna hade till uppgift att kommunicera detta transcendent budskap, de utgjorde en visuell presentation av trosuppfattningen och den religiösa föreställningsvärlden. Det vill säga kyrkorummets arkitektoniska utformning, kalkmålningar, altare och skulpturer skulle erinra, förtydliga, förklara och därmed hjälpa människorna till förståelse för hur de skulle leva och dö för att uppnå frälsning.¹⁰⁴

I detta värdeladdade och symbolfyllda rum fanns en rad olika praktiker och aktörer som manifesterade sig på olika sätt varför en studie av kyrkorummet och dess innehåll kan belysa inte bara rådande trosuppfattning och liturgi, utan även den sekulära sfärens bruk, uttryck och önskan. Genom manifestationer i form av altar- och kapellinstiftelser synliggjordes olika brukare av kyrkorummet. I Storkyrkan i Kalmar instiftades ett stort antal kapell och altare under 1300- och 1400-talet. Vid en schematisk genomgång, baserad på Olssons redovisning, framträder

¹⁰¹ Ariés 1974:29ff, Ariés 1981:106f

¹⁰² Melin 2006:136

¹⁰³ Andersson 1983:13, Lindgren 1996

¹⁰⁴ Coldstream 2002:175

instiftare och donatorer från olika sociala grupper. Det är framförallt riddare, riksråd och borgmästare som representeras i materialet men även borgarna är flitigt förekommande. Genom att bringa vidare klarhet i vem och vilka som instiftade altare och kapell i kyrkan finns möjligheten att närmare diskutera vilka sociala grupper som manifesterade sig i kyrkorummet. Vidare kan en studie av de helgonstiftelser som förekom i kyrkan bidra till en diskussion om rådande trosuppfattning. I Storkyrkan framträder exempelvis, den under senmedeltid allt starkare Mariakulten tydligt, bland annat genom det nya högkoret, flera Mariaaltare samt ett altare helgat åt S:t Anna, Marias mor.¹⁰⁵

3.2.4 Kyrkorummets potential

Mot bakgrund av den forskningsinriktning som kortfattat presenterats ovan framträder Storkyrkan i Kalmar som en ”stark” kyrka som genom att vara öppen för anpassning, samverkan och påverkan från den sekulära sfären uppenbarligen spelat en viktig roll i samhället. Relationen mellan kyrkan och rådet visar sig i flera avseenden ha varit god. I en skriftlig källa från år 1293 medger biskop Lars i Linköping att en del av kyrkogården skall tillfalla borgarna i Kalmar så att de kan uppföra en mur, men även hus, vilka skall vara både kyrkan och borgerskapet till gagn så till vida att intäkterna skall delas lika.¹⁰⁶ Vidare var det i rådhuset som flertalet av transaktionerna i samband med gåvor och testamenten till kyrkan ägde rum. Men rådet framstår även som en generös givare och instiftare av åtminstone ett altare.¹⁰⁷ Det hade dessutom en egen stol i kyrkan. Det fanns således flera beröringspunkter och en ekonomisk samverkan mellan de både institutionerna (jfr 3.3.5).¹⁰⁸ Ur ekonomisk synvinkel åskådliggörs kyrkans goda ekonomiska tillgångar genom de omfattande ombyggnaderna men även i det rika beståndet kyrkliga föremål som framträder i donationer, Gustav Vasas silverkonfiskationer samt i inventarieförteckningar.¹⁰⁹ Trots att mycket lite av kyrkans arkitektur och inredning finns bevarat kan fördjupade studier av kyrkan utifrån nyare frågeställningar ytterligare belysa dess roll och relation till staden och dess invånare.

3.3 Torget och Rådhuset

I bilden av en hög- och senmedeltida köpstad som Kalmar spelar bilden av torget en väsentlig roll. För att sätta torget i ”rätt” sammanhang behöver vi dock skilja på torg som juridiskt begrepp, verksamhet, funktion och som form (det vill säga en öppen yta).

3.3.1 Torghandel

Begreppet torg var under senmedeltiden i första hand knutet till en juridisk definition som den lokalitet, där det ”under överhetens skydd och efter särskilt privilegium fick bedrivas köpenskap”.¹¹⁰ Köpenskapen var

¹⁰⁵ Olsson 1974:192ff

¹⁰⁶ Ferm et al 1987:285

¹⁰⁷ Olsson 1974:192ff

¹⁰⁸ Blomkvist 1979:236f

¹⁰⁹ Olsson 1974:193:209ff

¹¹⁰ Blomkvist 1951:330

noga reglerad. Tidpunkten för handeln var fastslagen till en eller flera veckodagar. Det fanns regler för köp och försäljning. Till exempel skulle transaktionerna föregå via en av stadens borgare och ske under allmän insyn. Fredsbestämmelser, torgfriden, var stadsherrens garanti för de handlandes personliga skydd.

I *merkantil* betydelse utgjordes ”torget” av hela det område som intogs av salubodar och de omgivande gatorna snarare än en plats.¹¹¹ De äldre torgen hade ofta karaktären av ”torggata”, d v s en gata kantad av bodar och salustånd.

Den, nog så väsentliga, köpenskap som ägt rum på torggatorna har trots allt varit av begränsad volym – man har handlat små och större ting av ”bodknoddarna”. Omfattningen av denna handel har knappast kunna bära en hel köpstad av Kalmars dignitet. De riktigt stora affärerna – grunden för staden – har försiggått i kompani- och handelshus med tillhörande lagerutrymmen, som byggnadslämningarna i förundersökningsschakt C möjligen var ett exempel på.

3.3.2 Torget som arena

Den medeltida användningen av arkitektur har spelat en väsentlig roll i kontrollen av människors rörelse där gator och bebyggelse har format monumentala rumsliga representationer. Dessa miljöer har dels fungerat som orienteringspunkter, dels fungerat som en form för utsikt och uppsikt över människors rörelse inom staden (jfr om kyrkorummet ovan, 3.2.3). Samtidigt kan bebyggelsens slutna fasader ha verkat som markerade, enklavliknande, avgränsningar i förhållande till samma rörelse. Såväl rörelsemönster som synintryck har kanaliserats och strukturerats för att åskådliggöra de feodala sociala hierarkierna.¹¹²

De senmedeltida torgen utgjorde ett slags centrum, det var dit huvudgatorna gatorna ledde. Dessa torg har framför allt fungerat som en arena där borgerskapet kunnat exponera sina aspirationer på utrymme i den medeltida sociala hierarkin, sin relativa självständighet och sitt växande självförtroende och ekonomiska välstånd genom att lyfta fram dess förnämsta uttryck: stadens rådhus.¹¹³

3.3.3 Kunskapsläget för torget i Kalmar

Uppgifterna om läge och storlek för det senmedeltida torget i Kalmar baseras i huvudsak på Örnhufvuds karta från 1610. Kartan återger ett oregelbundet fyrkantigt torg som beräknats ha varit 55 m åt norr, 30 m mot öster, 35 m åt söder och 25 m åt väster, vilket skulle innebära att det varit ca 1200 m² stort. Torget omtalas i skriftliga källor som *in foro* och *til torgit* på 1400-talet.¹¹⁴ Enligt Dagmar Sellings rekonstruktion av det medeltida gatunätet har ett antal större gator sammanstrålat på torget. De

¹¹¹ Holmberg 1969:70

¹¹² jfr Larsson & Saunders 1997

¹¹³ Larsson 2006c:272 ff

¹¹⁴ Ferm et al 1987:278

var ifrån väster Lärftsgatan, från norr Norreportsgatan och från söder har troligen två gator lett från Korngatan till torget.¹¹⁵

Enligt stadsGIS:et har sammanlagt tre arkeologiska undersökningar utförts i området för torget. Undersökningarna SR 115 och SR 138 innehåller enligt uppgifterna i databasen endast en markering av schaktens belägenhet och i övrigt ingen annan information. År 1985 gjordes omfattande ledningsschaktningar i den södra delen av Valnötsträdet, jfr ovan 1.1.1 (SR 215 på fig. 2). Större delen av området anges vara utschaktat i samband med att lasarettet byggdes i början av 1900-talet, men på en mindre sträcka fanns det orörda kulturlager vilka utifrån keramikmaterialet daterats till 1300-1400-talet. Förutom keramik hittades stora mängder avsågade ben och horn vilka tolkades komma från kamtillverkning.¹¹⁶ Dessa undersökningar ger alltså ingen information om torgets utbredning och läge.

I samband med arbetet med Kalmar stad historia företogs en arkeologisk undersökning bland annat i Valnötsträdet vilken syftade till att fastställa förekomsten av medeltida kulturlager.¹¹⁷ Resultatet visade på stenläggningar i flera nivåer där den äldsta daterats till slutet av 1300-talet/början av 1400-talet, med utgångspunkt i en s k vävkam. Vid bearbetningen av ritningsmaterialet genom rektifiering och digitalisering framgår att det finns överensstämmelser mellan stenläggningarna undersökta 1975 och de som undersöktes 2011. Tydligast är det beträffande den äldsta stenläggningen, både rörande stenarnas storlek och material (gråsten och kalksten) samt höjdvärdena, vilka överensstämmer med de äldsta broläggningarna i schakt A och B (fig. 5). Även förekomsten av sågat ben och keramiksammansättningen i kulturlagren, motsvarar varandra i stort. Stenläggningarna gav intryck av att ha varit mycket noggrant lagda, något som tyder på att vi befinner oss i en offentlig miljö.

3.3.4 En äldre torggata och ett nytt torg?

De ovan nämnda stenläggningarna kan tolkas på flera sätt. De kan, så som föreslås i stadsGIS:et, ha utgjort flera nivåer av en gata, som lett från den västra delen av torget. En annan möjlighet är att stenläggningarna kan ha utgjort en del av torget.¹¹⁸ Med hänsyn till de stratigrafiska iakttagelserna vid förundersökningen 2011 föreligger ytterligare tolkningsmöjligheter, om än av det mer hypotetiska slaget. Den äldsta stenläggningen i schakt B, hade genomgrävts när man uppförde det stora murade huset (S 41),¹¹⁹ en påtaglig rumslig förändring som möjligen kan indikera en alternativ riktning av Norreportsgatans sträckning. Den skulle under ett äldre skede kunna ha gått förbi kyrkans sydöstra hörn och sedan fortsatt ungefär i nuvarande Österlånggatan för att mynna ut i ett vägskal där Västerportsgatan (åt väster och sydöst), Söderportsgatan och

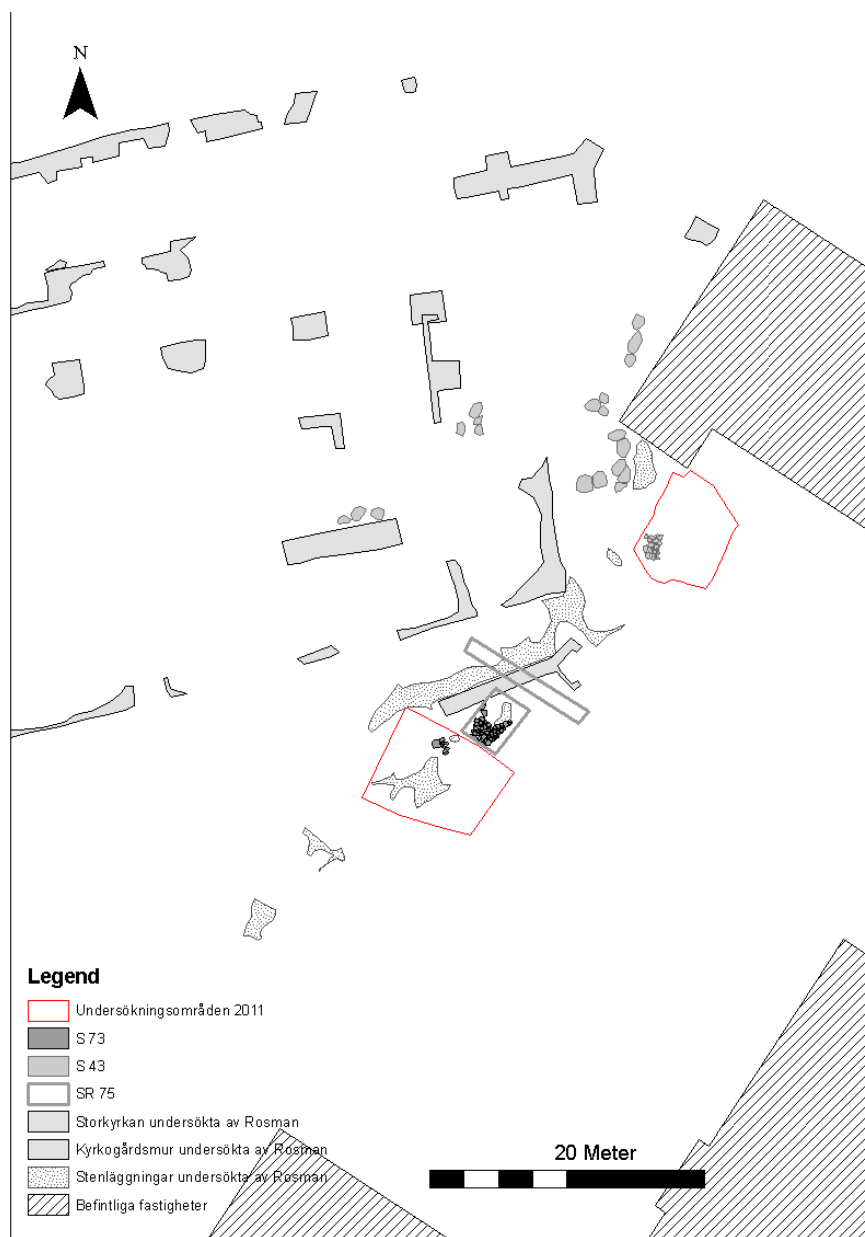
¹¹⁵ Selling 1982:94

¹¹⁶ Ring 2009a

¹¹⁷ Arnell & Jönsson 1975a:42

¹¹⁸ jfr Arnell & Jönsson 1975a:46

¹¹⁹ Larsson & Menander 2011:18

Figur 5. De korrelerande stenläggningar som togs fram vid undersökningarna 1924, 1975 och 2011 i Valnötsträdet, samt de lämningar efter stadskyrkan som dokumenterades 1924, scannade och rektifierade.

Lärftsgatan möttes. Dessa större gator skulle i så fall ha bildat ett slags vägskaäl, som i sin tur föranleder funderingar på om det på denna plats kan ha funnits ett äldre torg/torggata. Under äldre medeltid hade torgen ofta karaktär av en breddad huvudgata i anslutning till vägskaäl.¹²⁰ Torg/köpgator av detta slag känner vi från exempelvis Lund, Skänninge och Linköping.¹²¹ Ytterligare en indikation på att det i Kalmar kan ha

¹²⁰ Blomqvist 1982:612ff, jfr Matthiesen 1932

¹²¹ Blomqvist 1951, Tagesson 2002:98ff

funnits ett äldre torg/torggata vid (ett antaget) vägshål är att Stadskyrkan med allra största sannolikhet hade en ursprunglig huvudingång i väster.

Under loppet av hög- och senmedeltid omstrukturerades stadsrummet i flera orter, vilka bland annat återspeglas i att torggatorna omformades och utökades.¹²² I andra städer som till exempelvis Ystad och Åhus anlades istället helt nya torg.¹²³ Torgen uppfördes i dessa fall i anslutning till stadskyrkorna, varefter rådhuset ofta placerades strategiskt i förhållandet till kyrkan. Den rumsliga relationen mellan torget, kyrkan och rådhuset har diskuterats av flera forskare och en av de rådande uppfattningarna är att placeringen av rådhuset kan avläsas som en maktmanifestation i stadsrummet. Enligt denna tolkning fanns det i städerna en social konkurrens mellan rådet och kyrkan som synliggjordes i de fall rådhuset förlades framför kyrkan.¹²⁴ Genom att konstruera en öppen yta och lägga rådhuset i ena kanten har byggnaden getts maximal synlighet, vilket ger dem ett visuellt företräde framför kyrkan. Av andra forskare har samma företeelse snarare diskuterats som ett tecken på att det funnits ett samspel och en samverkan mellan de båda institutionerna (jfr 3.2.4).¹²⁵

I Kalmar, liksom på andra platser, uttryckte (det möjliga) anläggandet av ett nytt torg en intention att omforma och gestalta staden på ett nytt sätt. Konsekvenserna av ett nytt torg var vidare en ny ”skrivning” av rörelsemönstren. För Kalmars del innebar detta möjligen att det nya torget kom att vända sig mer direkt mot hamnen – och det merkantila, medan det eventuella äldre torg som diskuterats ovan snarare var orienterat mot Slottet – kungamakten. Denna rumsliga omdaning går även att avläsa i kyrkans arkitektur. Under loppet av senmedeltid kom den södra sidan, den som var vänd mot torget, att utvecklas till den mest stilfulla, med en ny huvudingång och med flera av de finaste kapellen.¹²⁶ Ut mot denna ”arena” anlades rådhuset.

3.3.5 Rådhuset och bebyggelsen runt torget

Rådhuset stod som en symbol för stadens relativa självstyre under borgmästarna och rådet, de ekonomiska rättigheterna och det formaliserade förhållandet till kungamakten. I rådhuset fanns alla tecken på stadens privilegier samlade, allt ifrån stadens sigill, räkenskaper och rättsliga handlingar till sammanträdesrum för rådet.

Sven Rosmans undersökning 1924 omfattade även ett stort murat hus som legat sydöst om kyrkans kor. Delar av huset kom även att undersökas i samband med den arkeologiska förundersökningen år 2011.¹²⁷ Huset som i stort sett utgör den enda arkeologiskt belagda bebyggelsen i direkt anslutning till torget tolkas vara uppfört i slutet av 1200-/början av 1300-talet. Enligt Sellings bearbetning av stadens

¹²² Tagesson 2002:386ff, 392ff

¹²³ Larsson & Anglert 2008:92f, Blomqvist 1982:619

¹²⁴ Andersen & Lund 2003:6

¹²⁵ Blomqvist 1979:236f, Tagesson 2002:191f

¹²⁶ Olsson 1974:174

¹²⁷ Larsson & Menander 2011:21

tänkebok och rekonstruktion av gatunät och tomtindelning ska huset legat på tomt 1.¹²⁸

Innehavarna av tomt 1 går att följa från början av 1400-talet och framåt och visar att den innehafts av en borgmästare, en guldsmed och därefter av Birger Trolle och sedan av hans son Arvid Trolle.¹²⁹ Byggnadens ostentativa läge och uttryck överensstämmer med det som utifrån skriftliga källor är känt om innehavarnas sociala status under 1400- och 1500-talet. Det bör dock påpekas att tomtens läge bygger på en rekonstruktion vilket innebär att det undersökta huset inte behöver ha motsvarat tomt 1:s ägarlängd (jfr 3.4).

Enligt Kalmar stads tänkebok har det i anslutning till torget legat offentliga byggnader, stadsgårdar och gatubodar. I boken omnämns ett tjugotal stenhus, varav flera kan ha legat i anslutning till torget.¹³⁰ På torget skall det även ha legat tretton gatubodar av varierande utseende och storlek.¹³¹ Norr om torget har det enligt Sellings bearbetning legat fem stadsgårdar varav tomten närmast kyrkan (tomt 1) skall ha varit den största. På den östra sidan av torget skall ”kåken” ha legat, en byggnad för fångar och som användes för offentliga bestraffningar.¹³² På torgets södra sida omnämns endast två gårdar, en längst i väster och en längst i öster. Bakom dessa gårdar, mellan torget och Västerportsgatan, har man velat förlägga S:ta Birgittakyrkan. Kyrkan omtalas första gången i stadens tänkebok 1444 i samband med en donation och omnämns därefter ett antal gånger. I början av 1600-talet, i samband med att Storkyrkan reparerades, användes den som stadens församlingskyrka. År 1628 uppläts den till den tyska befolkningen i Kalmar och kom därefter att kallas Tyska kyrkan.¹³³ Kyrkans läge har diskuterats.¹³⁴ Slutsatsen är att kyrkan troligen legat söder om torget inne i kvarteret¹³⁵ men några säkra utsagor om dess läge låter sig, i avsaknad av arkeologiska spår, inte göras.

Även rådhusets belägenhet i förhållande till torget har diskuterats. Åkerlund vill förlägga det till torgets södra sida¹³⁶ medan Selling velat förlägga det till torgets västra sida. Selling anför argumentet att det inte finns några uppgifter i tänkeboken på fastighetsärenden gällande bebyggelsen på torgets västra sida. Vidare menar Selling att rådhuset bör ha legat väster om torget för det varit det bästa läget i förhållandet till kyrkan och de större gatorna.¹³⁷ Beroende på vad som ansetts vara torgets ”framsida” skulle rådhuset kunna ha varit placerat såväl norr, söder som öster om torget.

¹²⁸ Selling 1979:328

¹²⁹ Ferm et al 1987:279

¹³⁰ Selling 1984:55

¹³¹ Selling 1982:98, 170ff

¹³² Selling 1982:94

¹³³ Selling 1984:20

¹³⁴ Olsson & Näslund 1976:465, Åkerlund 1977:49, Selling 1982:27

¹³⁵ Selling 1984:20

¹³⁶ Åkerlund 1977:38

¹³⁷ Selling 1982:100

Källan från 1293 som omtalar att biskop Lars i Linköping tillåter borgarna i Kalmar att uppföra en mur och hus över Storkyrkans kyrkogård, och att intäkterna från dessa hus skall delas lika mellan borgerskapet och kyrkan, har använts som ytterligare stöd för att rådhuset skall ha legat väster om torget (jfr ovan 3.2.2). Detta, menar Selling, skulle dessutom mycket väl skulle kunna tala för att ett rådhus uppfördes omkring år 1300.¹³⁸ Först från 1362 finns ett skriftligt belägg för förekomsten av ett rådhus då termen *consistorium* används, vilket i sammanhanget tyder på att det fanns ett fysiskt rådhus.¹³⁹ Rådet som styrande institution i Kalmar är dock äldre och omtalas som *sigillanter* i ett brev daterat 1261.¹⁴⁰ Vid denna tid hade rådet troligen ingen fast lokal utan kan istället ha sammanträtt på konventet eller i kyrkan, vilket är känt från andra städer.¹⁴¹ Med utgångspunkt i stadsräkenskaper och inventarieförteckningar från 1500- och 1600-talet har man kommit fram till att rådhuset varit ett stenhus i två våningar med tegeltak. På övervåningen skall det ha funnits ett sammanträdesrum och en rådstuga och i markplanet två bodar. Det skall även ha funnits en källarvåning med två rum.

Sammantaget kan det konstateras att det funnits ett råd i Kalmar från åtminstone andra halvan av 1200-talet och att detta råd sammanträdde i ett rådhus som omtalas första gången 1362. Vidare kan vi med de skriftliga källorna som grund anta att det var uppfört av sten och hade tegeltak. Var det legat är dock mer osäkert. De gånger rådhuset omnämns i tänkeboken är det genom en indirekt lägesbestämning, d v s genom att en bod eller dylikt omtalas som skall ha legat vid rådhuset.

Den enda arkeologiskt dokumenterade bebyggelse vi känner från läget för torget är den byggnad som undersöktes 1924 och 2011.¹⁴² Utan att egentligen ha som avsikt att argumentera för att denna byggnad skulle kunna vara rådhuset föreligger vissa arkeologiskt framtagna fakta som likväl skulle kunna tyda på att så är fallet. Undersökningarna visade:

- att huset var cirka 19 × 15 m stort
- att det var murat och hade en källare om minst två rum
- att källaren utifrån den byggnadsarkeologiska undersökningen preliminärt kan dateras till slutet av 1200- /början av 1300-talet
- att källarrummen byggdes om, möjligen under 1300-talet, och försågs med en trapphals, valvringar och fönsternischer, murade i tegel, ett för tiden exklusivt material

¹³⁸ Selling 1982:100

¹³⁹ Blomkvist 1979:224

¹⁴⁰ T ex Gustafsson 2006:54

¹⁴¹ Selling 1982:100

¹⁴² Rosman 1924:32f, Larsson & Menander 2011

- att byggnaden haft tegeltak (vilket i och för sig kan antas ha varit vanligt)
- att huset användes fram till mitten av 1600-talet vilket stöds av ett myntfynd samt av förekomsten av kakelugnsplattor i raseringslagret
- att huset eldhärjades, troligen i ett relativt sent skede, möjligen under 1600-talet

Vi skulle följaktligen, utifrån ett arkeologiskt perspektiv, kunna föreslå att rådhuset legat norr om torget, vilket dock inte är vårt syfte här. Avsikten är snarare att visa på att det faktiska kunskapsläget, såväl arkeologiskt som historiskt, rörande rådhusets läge är osäkert.

Denna korta genomgång av rådande kunskapsläge, ger vid handen att stora delar av det område som utpekats som torg, men även dess närmaste omgivning, kan vara utschaktat, utan närmare arkeologisk dokumentation. Vidare står det klart att kunskapen om torget, rådhuset och bebyggelsen runt omkring baseras på skriftliga källor samt kartor från 1600-talet. Därvidlag kan det konstateras att det råder oklarheter kring:

- när torget anläggs och hur det har sett
- hur bebyggelsen runt torget har sett ut
- hur gatubodarna runt torget har sett ut
- hur tomterna låg i relation till torget
- var rådhuset har legat

Sett från den ljusa sidan innebär det att vidare arkeologiska undersökningar har stor potential att kunna sprida ljus över dessa frågor (se nedan 5.1).

3.4 Tomter, rumslig och social praktik

I staden utgör tomten ett slags ”basenhet”. På en tomt kan i stort sett vilket slags verksamhet som helst äga rum, men eftersom alla måste bo någonstans utgör hemmet en motsvarande basenhet av sociala rum. (En tomt kan innehålla flera hem). Att bo är att ta en lokalitet i besittning. Den subjektiva världen utgår från bostaden, den är dess första territorialisering och är samtidigt upprättandet av en orienteringspunkt i varat. Till bostaden hör avgränsningar (juridisk, egendomsrätt, tabun), funktionsindelning, disciplinering, ordning. Husbyggande är inte enbart en fråga om material- och teknikval.¹⁴³ Tomtens organisering utgör en

¹⁴³ Larsson 2006a:80 jfr Christophersen 2001).

investering i rumslig praktik och är av grundläggande betydelse för att förstå stadens liv och livet i staden.

Den arkeologiska kunskapen om tomterna i det medeltida Kalmar är mycket begränsad (jfr ovan 1.1.1). Däremot har uppgifter av olika karaktär i Kalmar stads tänkebok använts för en rekonstruktion av tomternas inbördes ordning och i relation till namngivna gator vilket projicerats på rekonstruktioner av kartsquisser från 1610-talet.¹⁴⁴ De källkritiska aspekterna av ett dylikt förfarande ska kort rekapituleras.

Dokumentet rör som regel förändringar i bruksrätt, någon överlåter en ”gård”, en del av en gård eller en ”bod”, ofta lägesangivna i förhållanden till grannarna. Som framhållits kan väderstrecksuppgifter i relationen mellan två tomter vara tvetydiga. Uppgiften att tomt A ligger ”västan till” tomt B kan innebära antingen att tomt A ligger väster om tomt B eller att tomt A gränsar mot tomt B i väster (dvs ligger öster om).¹⁴⁵

Då det inte rör sig om fastighetsförsäljning i vår moderna mening, saknas måttangivelser, vilket innebär att även om man har hållpunkter i form av direkta lägesangivelser, som exempelvis korsningar, är det lätt att det uppstår ”förskjutningar”. Vi vet ju inte hur breda tomterna varit ut mot gatorna. Man kan konstatera att ”Det medeltida källmaterialet är som helhet inte ägnat för systematiska analyser av t ex tomtstruktur...”.¹⁴⁶ Däremot kan medeltida uppgifter i lyckliga fall kombineras med senare inventeringar, matriklar och skattelängder, vilka blir vanligare i och med 1600-talet, dvs *efter* flytten av Kalmar.

De medeltida uppgifterna innehåller heller inte några systematiska uppgifter om byggnadsbeståndets karaktär, omfattning, utseende eller organisering. På ett övergripande plan kan man bilda sig en omfattning av förekomsten av ”bodar” och att omnämnanden av källare är relativt frekvent.¹⁴⁷

De arkeologiska uppgifterna om exempelvis tomtgränser förefaller att vara få i befintligt material.¹⁴⁸ Det föreligger sålunda både ett stort behov av, och en stor potential för, ny arkeologisk kunskap om stadens grundläggande rumsliga organisering, rörande arealdisposition, tomtindelning, tomters rumsliga struktur, representation och praktik. Förtätning ger exempelvis förändrade rörelsemönster i dialektik med social interaktion.¹⁴⁹ Undersökningar av sådant som förändring respektive stabilitet i tomtstruktur, bebyggelsemönster och avgränsningar är därför att betrakta som grundläggande för förståelsen av staden och dess invånare.

¹⁴⁴ Selling 1984:51 f, Ferm et al 1987: 268 ff, Hammarström (red.) 1982

¹⁴⁵ Andrén 1984:12

¹⁴⁶ Andrén 1984:9

¹⁴⁷ Ferm et al 1987

¹⁴⁸ Nilsson & Ring 21, 37, Ring 2010

¹⁴⁹ Jacobs 2004:205 ff, Franzén 1987, jfr Mårald 2004

3.5 Sammanfattning

Sammanfattningsvis finns det, utifrån senare års förändrade perspektiv, frågeställningar och metodförbättringar, en mycket stor potential att skapa ny kunskap kring Kalmar medeltida stad. Denna kan i sin tur ligga till grund för en ny historisk ram kring stadens utveckling i ett långt tidsperspektiv. Det finns flera positiva exempel på hur sådana ”omtag” under senare tid skapat andra förståelser av Östergötlands och Skånes städer – för att nu utgå från UV Öst och Syds horisonter.¹⁵⁰

Den arkeologiska potentialen förstärks och har vidare relevans i och med Kalmars speciella roll och funktion i ett historiskt sammanhang (vilket inte diskuteras närmare i innevarande rapport).

De båda underökningsområdena inom Valnötsträdet röjer något olika potential och förutsättningar där det sydvästra området präglas av en offentligt-institutionell miljö och det nordöstra området kan förväntas erbjuda mera vardagliga miljöer. Skillnaderna kan sammanfattas i ordet ”gestaltning” för det sydvästra området, och det nordöstra genom ”det levda” (vilka inte ska uppfattas som motsatsförhållanden).

Undersöknings- och bearbetningsbehoven är något olika för de båda områdena, där det nordöstra kräver något mera arbetet för förmedling.

3.5.1 Vetenskaplig potential

- Stadens institutioner
 - Skapa en ny förståelse av relationen mellan stadskyrkan och staden
 - Skapa kunskap om det högmedeltida torget och omgivande bebyggelse
 - Påbörja en rekonstruktion av gatunätet utifrån arkeologiska uppgifter.
- Vardagsliv och boende
 - Skapa kunskap om tomtstruktur, bebyggelsemönster samt social ordning och förändring.
 - Att utifrån från det platsspecifika lyfta diskussion och tolkning till en allmänmänsklig, kultursociologisk, nivå om hur institutionella urbana rum använts för att visualisera strukturella relationer i olika tider.
- Mötesplats

¹⁵⁰ Tagesson 2002, Kaliff & Tagesson red. 2005, Lindeblad 2006, 2008, Jönsson & Wallebom 2006, Larsson red. 2006a, 2006b, Anglert et al 2010

- Skapa ny förståelse kring den materiella kulturen, försörjningsstrategier samt kontaktnät och mångkulturella influenser.
- Produktion och konsumtion
 - Att utifrån ett mera självständigt arkeologiskt källmaterial öka den historiska förståelsen av Kalmars skiftande roller och funktioner i ett långt tidsperspektiv

3.5.2 Pedagogisk potential

Att synliggöra historiska värden i ett samtida stadsrum är att betrakta som en utmaning. Det finns, exempelvis, risker för att det uppstår tämligen stela ”kulturresevat” som är svagt integrerade i det samtida stadslivet, eller att det skapas ”tomma” kulisser. Utmaningen finns också vad gäller urvalet. En allt för snäv läsning vid ett givet tidsutsnitt tenderar att dölja den komplexitet och förändring som nog får sägas karaktärisera det urbana som livs- och kulturform. Kalmar kommun har problematiserat dessa risker och önskar en diskussion kring synliggörandet av flera tidsutsnitt. Området för den gamla staden spänner över ett halvt millennium – en period som rymmer omfattande förändringar inom de flesta aspekter av den mänskliga tillvaron: jordbrukets organisation, vetandet, från rikssamling till en absolut stat, handelsexpansion, religionsskifte, sociala former och krigsteknologi.

Kalmar rymmer som helhet en stor potential att åskådliggöra stadens tidsdjup i form av Kalmar Slott, Kvarnholmen med arkitektur, domkyrka och befästningsverk, Regalskeppet Kronan, ”Kulturkvarteret” (Gamla Staden) med småskalig bebyggelse och park-/trädgårdsmark från förra sekelskiftet, industriminnen och en nerlagd flygflottilj samt Linnéuniversitetet. Institutionellt finns ”Destination Kalmar” för att marknadsföra staden som besöksmål. Frågan är snarast hur arkeologin skulle kunna ges en ytterligare ”mobiliserande” kraft.

En utgångspunkt i de vetenskapliga potentialer som redovisats ovan förefaller att kunna ge några temata.

- Staden/Kalmar som kulturarv – autenticitet för invånare och besökare
 - Förundersökningen tyder på att det inom gamla staden finns, en för landet, närmast unik lämningstyp i form av välbevarade (medeltida) byggnadslämningar och rumsliga strukturer. Utöver ett högt källvärde kan de ges upplevelsevärde. Den tekniska utvecklingen kring digital dokumentation ger stora möjligheter för rekonstruktioner av olika slag. Det som är det speciella i det här fallet är

att byggnadslämningarna skulle kunna finnas att beskåda både som 3D-renderingar *och* i verkligheten. Det är härvidlag viktigt med ett långtidsperspektiv på såväl nyttjande som skötsel. Ett gott exempel på hur byggnadslämningar tagits fram och integrerats i museiverksamhet finns i Åbo i Finland. Aboa Vetus är bl a ett museum med pågående utgrävningar där framtagna ruiner integrerats i utställningarna (www.aboavetusarsnova.fi/sv).

- Staden/Kalmar som livsmiljö/livsform kan problematiseras som en grund för ”autenticitet”, där stadslivets skiftande uttryck och förutsättningar ges ett långtidsperspektiv. Tidsdjup såväl som förändring kan åskådliggöras i och med att staden flyttats till Kvarnholmen, som till stor del har kvar mycket av sin äldre karaktär. Det är understrykandet av just förändring som, i det här fallet, kan sägas utgöra det arkeologiska perspektivet.
- Staden/Kalmar i världen
 - En presentation och problematisering av det mångkulturella i ett långtidsperspektiv är i allra högsta grad samtidsrelevant. Städerna har under lång tid per definition varit mötesplatser och centrum för migration, allt ifrån den närliggande landsbygden till dagens närmast globala rörelsemönster. De arkeologiska fynden illustrerar flera olika typer av kontakter och nätverk.
- Staden/Kalmar som pågående arkeologisk ”verkstad”
 - Det är vår erfarenhet att allmänhetens intresse tycks vara lika stort för den arkeologiska arbetsprocessen som för dess resultat. Detta intresse bör respekteras och tas till vara. (jfr erfarenheterna från Eketorp).
 - Pågående arkeologiska fältundersökningar bör uttryckligen betraktas och planeras som en form av publika tilldragelser med möjlighet för allmänheten att delta i undersökningarna.

- Även delar av bearbetningen av de arkeologiska undersökningarna kan göras publikt och som en del av, exempelvis, museets pedagogiska verksamhet.
(Härvidlag kan man jämföra med erfarenheterna från Coppergate-undersökningarna i York, England)
- Ett rikt flöde av målgruppsanpassad förmedling (allt ifrån den genomsnittlige semesterbesökaren till föredrag vid internationella symposium) av aktuell kunskap.
Tydlighet och stringens skapas genom att upprätta handlingsplan och kunskapsprogram (se nedan 4.2) så att förmedlingen ges en ”avsändare” i form av en tydlig ”ramberättelse”.

4. Förslag på vidare åtgärder

Realiserandet av de arkeologiska potentialer som finns i Kalmar Gamla Stad utgör grunden för en vidare diskussion kring vilka historiska värden som kan åskådliggöras i relation till samtidens behov av ”relevans och autencitet”. Detta är ett arbete som behöver göras etappvis. Behoven är både närliggande och långsiktiga.

Följande förslag på vidare åtgärder är inte rangordnade. Det väsentliga är att utnyttja tiden mellan olika beslutsnivåer på ett genomtänkt sätt.

4.1 Bearbetning av tidigare undersökningar i Valnötsträdet.

De arkeologiska informationsnivåerna i Kalmars stadsGIS är ojämna. Som nämndes ovan (1.1.1) är de inlagda polygonerna (ytorna) tämligen schematiska och i vissa fall närmast förvirrande. I Valnötsträdet är exempelvis Sven Rosmans undersökningar 1924 (SR 45, SR 71) inlagda som större ytor, varför det inför förundersökningen antogs att skadeläget var mera omfattande än vad det visade sig vara. Å andra sidan är en del mera omfattande undersökningar och ingrepp enbart markerade som punkter i GIS:et, t ex SR 77, undersökning i Österlånggatan 1932, eller de tidigare nämnda ledningsdragningarna 1985 (SR 215).

Vidare saknar Kalmar stadsGIS polygoner för de arkeologiska objekten i form av murar, stenläggningar, brunnar o dyl, något som har funnits på de (handritade) översiktskartor som upprättats tidigare (1933, 1935, 1975, 1984).¹⁵¹ Det innebär att stadsGIS:et inte fullt ut fungerar som det självständiga verktyg för handläggning, kunskapssammanställningar och förmedling som det skulle kunna göra, utan man är lika fullt hänvisad till rapporter och äldre redogörelser.

¹⁵¹ Selling 1984:31

Även med de ställningstaganden som måste göras vid upprättandet av ett arkeologiskt GIS (tolkning av utbredning, datering och detaljeringsnivå) visar erfarenheter från andra städer som, exempelvis, Sigtuna, Nyköping, Linköping, Trelleborg och Landskrona, att en rektifiering av ”grovinformation” som bebyggelselämningar, broläggningar och brunnar, genom att skapa en överblick över sådant som bebyggelsens orientering och storlek, ger underlag för ny förståelse av äldre stadsplaner.¹⁵² Det har också visat sig att de nödvändiga arbetsinsatserna heller inte är oöverstigliga.

Det finns alltså stora möjligheter att relativt enkelt öka tillgängligheten i det befintliga arkeologiska materialet genom att rektifiera geometrin och lägga in byggnadslämningar som polygoner i GIS:et. Som en illustration av potentialen har byggnadslämningarna från undersökningarna 1924 och 1975, scannats och rektifierats och lagts in på dagens karta tillsammans med förundersökningsresultaten från 2011, vilket ger en tydligare bild av området (fig. 5).

Bearbetning av äldre undersökningar i ljuset från kunskap som skapats av nyare ökar informationsvärdet i de äldre flerfaldigt.

4.2 Upprätta kunskapsprogram och handlingsplan

Arkeologin i Kalmar står inför stora utmaningar i och med att staden förändras. Flera större undersökningar är aktuella på Kvarnholmen, och nya detaljplanläggningar för gamla staden kan medföra nya undersökningar även där. För att undvika fortsatt fragmentering av kunskapsupbyggnaden och för att kunna maximera återkopplingen till samhället är det nödvändigt med en samlad strategi.

Arbete pågår med att upprätta ett handlingsprogram för uppdragsarkeologin i Kalmar län. Detta kan kompletteras med ett mera specificerat kunskapsprogram för den stadsarkeologiska verksamheten i form av bearbetning av gjorda och framtida undersökningar samt förmedling. Detta program bör upprättas i dialog med ett brett spektrum av intressenter och aktörer och ha en hög ambitionsnivå. Den bör innehålla förslag på handlingsplan med övergripande och periodöverskridande frågeställningar, kunskapsmål för olika delar av staden som kulturarv, riktlinjer för metodik och dokumentation samt strategier för kommunikation, förmedling och publicering.

Kalmar stad kan göras till en kunskapsmässig knutpunkt genom ett tydligt program som, utöver att kommunicera verksamheten till allmänhet och ”brukare”, även kopplar till nationella och internationella forskningsnätverk. Att delar av Linnéuniversitetet redan finns i Kalmar är en stor fördel.

Vidarebearbetning av de arkeologiska undersökningarna kan göras i flera steg, relaterade till flera ”programnivåer” inom ramen för nätverk och

¹⁵² Se t ex Wikström 2005

forskningsprojekt i syfte att skapa så stora synergieffekter som möjligt. Nivåerna går från plats- och områdesspecifika till Kalmars ekonomiska och politiska roller och funktioner i ett långt tidsperspektiv.

Som ett exempel, där delar av grundarbetet redan är gjort, kan anföras det unika materialet från Slottsfrjärden. I samband med att Slottsfrjärden på 1930-talet skulle schaktas ur och tömmas kunde, togs ett mycket stort och rikt fyndmaterial tas tillvara. Framförallt mängden keramik var påfallande men även andra föremålsgrupper samt olika former av konstruktioner som bryggor och båtar kunde tillvaratas.¹⁵³ Totalt omfattar keramikmaterialet 31 200 hela kärl eller fragment av kärl, med en kontinuerlig sekvens från 1200- till 1600-talet. Materialet är enastående. En registrering, godsbestämning och analys gjordes under 1990-talet men har fortfarande inte kunnat publiceras.¹⁵⁴ En ”aktivering” av detta materialet skulle ge en kulturhistorisk ”input” av mycket stort värde.

4.3 Vidare arkeologiska undersökningar

I syfte att producera ett underlag som realiserar områdets vetenskapliga och pedagogiska potentialer och som genererar möjligheter att visualisera de historiska värdena i samtidens stadsrum krävs vidare arkeologiska undersökningar.

Som påpekades ovan (3.5) rymmer de båda områdena något olika förutsättningar. I ”det sydvästra området” behöver de offentligt-institutionella arenorna belysas ytterligare. Torgets utbredning och kronologiska utveckling behöver klarläggas, liksom dess relationer till gatunätet, kyrkorummet och omgivande bebyggelse (jfr 3.3.5). Vidare behövs kunskap om tomt- och bebyggelsestruktur och gatunätets och stadsplanen utveckling i ”det nordöstra området” (jfr 3.4) för att skapa underlag för studier av dagligt liv, dess sociala och ekonomiska organisation.

De olika förutsättningarna ger också ett slags prioriterings- eller arbetsordning. I och med att det nordöstra området kräver mera av inomarkeologiskt bearbetning kan det vara lämpligt att börja med det sydvästra och dess mera påtagliga och institutionella strukturer.

Vi föreslår därför att de två områden som angivits i Länsstyrelsens förfrågningsunderlag i sina helheter blir föremål för särskild undersökning med hög ambitionsnivå (fig. 6). Förslaget är formulerat utifrån den vetenskapliga och pedagogiska potential som redovisats ovan. I detta skede har ingen hänsyn tagits till eventuella ekonomiska aspekter. Förslag på frågeställningar är presenterade under kapitel 5.

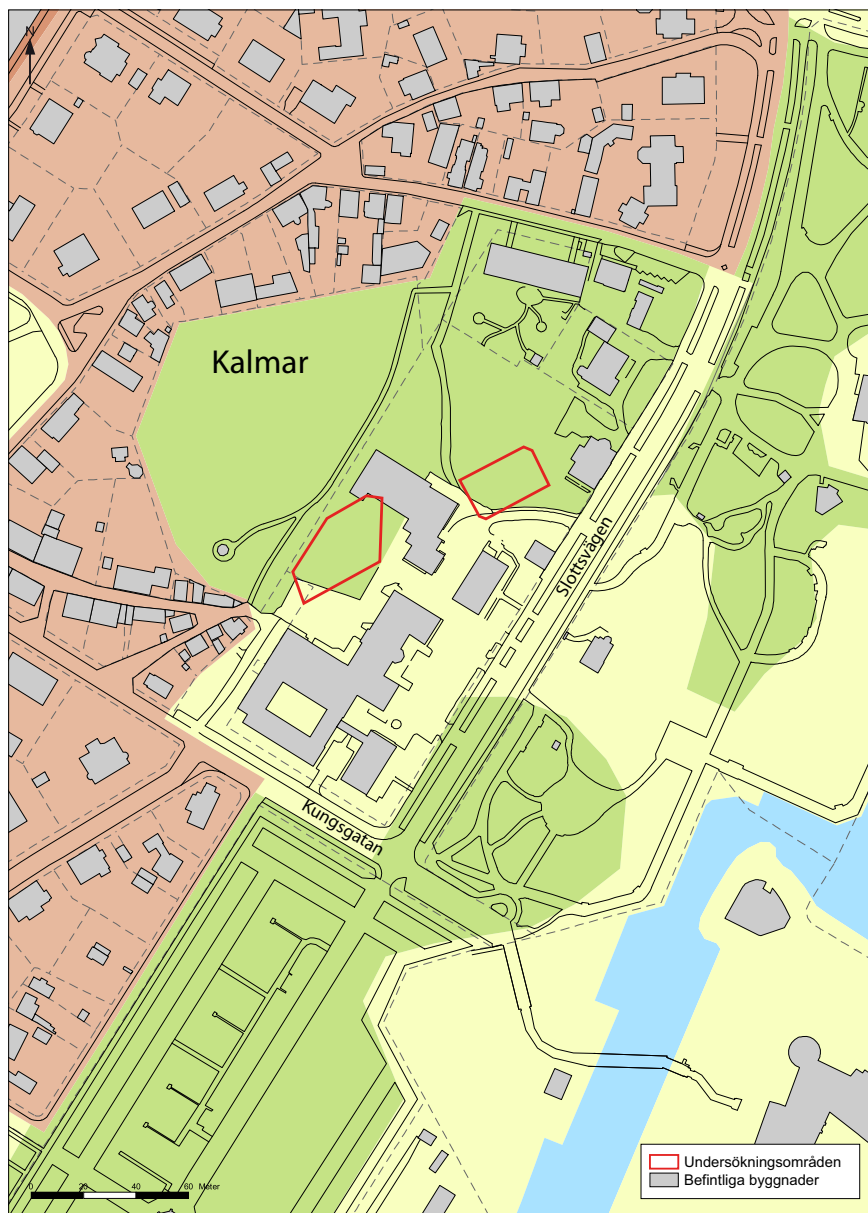
För ”det sydvästra området” föreslår vi en yta om ca 800 m² för vidare undersökning. Uppskattningsvis berörs 1360 m³ kulturlager vilka kan undersökas genom varierande metodiska angreppssätt. Undersökningen kan i detta område göras i flera etapper för att integrera allmänheten i den

¹⁵³ Selling 1979:336ff

¹⁵⁴ Elfwendahl & Gaimster 1995:97 f

arkeologiska kunskapsprocessen, eventuellt genom olika former av deltagande.

För det ”nordöstra området” föreslår vi att ca 500 m² undersöks. Uppskattningsvis berörs 850 m³ kulturlager vilka kan undersökas genom varierande metodiska angreppssätt. Det vore i och för sig önskvärt att större ytor här undersöktes, men detta är avhängigt kommande detaljplan.

Figur 6. De två områden som föreslås för vidare arkeologiska undersökningar.

5. Frågeställningar inför vidare undersökningar

De föreslagna frågeställningarna inför vidare undersökningar är i flera (skal)nivåer. Nivåerna går från det plats- och områdesspecifika till Kalmars ekonomiska och politiska roller och funktioner i såväl vidare geografiska sammanhang som i ett långt tidsperspektiv.

Frågorna anges, med hänvisning till den ovan gjorda genomgången av behov, resultat och potentialer, kortfattat och i punktform.

5.1 Plats-/områdesspecifika frågeställningar

Det fragmentariska arkeologiska kunskapsläget innebär att ett antal grundläggande frågor kring datering, varaktighet, rumslig organisation, bebyggelsens utseende och karaktär behöver utredas, liksom omfattningen av senare tiders markngrepp samt de äldre kulturlagens karaktär och komplexitet. Frågorna rör:

- Kyrkogårdens utbredning och avgränsning åt öster
 - Undersökning och datering av förändringar och stabilitet
 - Tillträde och avgränsningar
- Arkeologiskt klarlägga torgets utbredning och gestaltning
 - Undersökning och datering av förändringar och stabilitet
- Bebyggelsen runt torget
 - Undersökning och datering av förändring och stabilitet i byggnadsmassa, byggnadsskick och utseende
- Tomtstrukturer och gränsindikatorer
 - Undersökning och datering av förändringar och stabilitet (i relation till:)
- Bebyggelsemönster
 - Undersökning och datering av förändringar i byggnadsmassa, byggnadsskick och utseende
 - Funktions- och verksamhetsanalys (i relation till:)
- Fördelning av bebyggda och öppna ytor
 - Analys och datering av rörelsemönster, tillträde och zonindelning samt stadsodling
 - Arkeobotanisk undersökning av närmiljöns förändring över tid
 - Gatunätets utseende och förändring

- Materiell kultur, verksamheter och kontakter
 - Keramikanalys rörande funktion, proveniens och datering
- Kosthåll och näringsfång
 - Osteologisk och arkeobotanisk undersökning av hur kosten förändrats över tid
 - Osteologisk undersökning av skillnaderna mellan medeltida och tidigmoderna depositioner avseende artfördelning, styckningsstrategier och utnyttjande av slaktkroppar.
 - Undersökning av djurhållning, utslaktningsstrategier och boskapens fysiska egenskaper, storlek mm under medeltid och tidigmodern tid.

5.2 Lokala frågeställningar

Frågorna som rör Kalmar som stad inriktas mot analys av rumsliga praktiker och representationer för en diskussion kring iscensättningen av staden som livsmiljö och urban kultur i relation till en övergripande socio-kulturell kontext i såväl ett vidare geografiskt som kronologiskt sammanhang. Detta görs i huvudsak med utgångspunkt i de fyra ”ledmotiv” som presenterades under 3.1.5: produktion – reproduktion (av social mening), integrerad – distanserad, intention – anspråk, distinktion – genomsläpplighet.

- Tillträdesanalys av tomter och byggnader som indirekt information om förändringar i gatunätet
- Undersökning av de rumsliga representationerna, har de respekterats eller har det skapats andra praktiker eller avvikelser, vilka kan förstås som uttryck för sociala spänningar
- Rivningen och flytten på 1600-talet (simultant, momentant eller ett utdraget förlopp – målgemenskap, underordning eller motstånd?)
- Karaktären hos återbebyggelsen under 1700- till 1900-talet

Jämförelser med resultat och analyser från undersökningarna på Kvarnholmen ger också unika möjligheter att utifrån materiell kultur studera stabilitet och förändringar i sociala strukturer i ett längre tidsperspektiv avseende:

- Förändringar och trender i näringsverksamhet (handel, hantverk, fiske och stadsodling)
- Förändringar och trender i konsumtionsmönster
- Förändringar i depositionsmonster, avfallshantering och andra rumsliga praktiker
- Kulturella ”dialoger” och ”mångkulturalitet”
- Osteologisk och paleoekologisk analys
 - Förutom platsspecifika kronologiska jämförelser finns möjligheter att undersöka skillnader och likheter i kosthåll och försörjningsstrategier mellan Gamla Staden och Kvarnholmen.

Av regionala frågeställningar är det främst komplexiteten i Kalmars lokalisering i relation till landskapet, äldre kommunikationsleder och centraliteter som bör undersökas vidare.¹⁵⁵

5.3 Överregionala frågeställningar

Frågor av överregional karaktär syftar till att, utifrån ett självständigt arkeologiskt källmaterial, diskutera Kalmars skiftande roller och funktioner i, exempelvis, merkantila och politiska nätverk och som gränsbefästning i relation till ett etablerat historiskt kunskapsläge. Även här kommer komparation att utgöra metod i syfte att undersöka vad som kan sägas vara ”universella” respektive ”speciella” drag för Kalmar, samt hur, och på vilka sätt de olika rollerna och funktionerna kan sägas utgöra bakomliggande orsak.

- Kalmars roller och funktioner i skiftande urbana system¹⁵⁶ i ett Europeiskt sammanhang
- Kalmars roller och funktioner i relation till en historisk periodindelning (”medeltid”, reformation, ”nyare tid”), varaktighet och konjunkturer
 - Exempelvis Kalmars roll i framväxten av en Hanseatisk, urban, enhetskultur
 - Exempelvis Kalmars roll i militariseringen, disciplineringsdiskurserna och den absoluta statens framväxt

¹⁵⁵ se Anglert 2001

¹⁵⁶ se t ex Harlitz 2010 för en sammanfattning av begreppet

6. Sammanfattning

Med anledning av Kalmar kommuns avsikt att detaljplanelägga kv. Valnötsträdet i de centrala delarna av Kalmar gamla stad, har Länsstyrelsen i Kalmar län begärt in dels en arkeologisk förundersökning, dels en utredning kring områdets vetenskapliga och pedagogiska potential med förslag till vidare åtgärder.

Då detta visat sig kräva relativt omfattande resonemang och förtydliganden sammanfattas de övergripande slutsatserna i det följande i punktform.

Det arkeologiska kunskapsläget:

- är fragmentariskt
- har låg ”upparbetningsgrad”
- behöver problematiseras och kontextualiseras för att kunna användas på ett självständigt sätt i förhållande till de skriftliga källorna.
- Det stadsarkeologiska GIS:et behöver moderniseras och detaljeras.

Vetenskapliga behov:

- ett kunskapsunderlag som kan bidra till att svara upp emot de pedagogiska behoven.
- utvecklade perspektiv och nya plattformar för kulturmiljöarbetet med Kalmar stad som levande kulturarv och attraktivt besöksmål.
- aktualiserad och systematiserad arkeologisk kunskap rörande området (Valnötsträdet) och Kalmar gamla stad avseende kronologi, bebyggelse- och verksamhetsutveckling samt social kontext.
- aktualiserad kunskap rörande Kalmars urbanitet i långtidsperspektiv
- bidrag till ”Handlingsprogram för uppdragsarkeologin”
- bidrag till en övergripande och överregional, stadsarkeologisk forskningsstrategi för ökad samtidsrelevans.
- en ny historisk ram för Kalmar utifrån arkeologiskt material

Pedagogiska behov:

- att utveckla Kalmar gamla stad på ett sätt som tillvaratar områdets historiska värden (och på ett hållbart sätt)
- att åskådliggöra områdets äldre rumsliga organisation i det moderna stadsrummet
- få kulturmiljön att medverka till att öka Kalmars attraktionskraft som besöksmål

Förundersökningsresultat:

- Inom området finns lämningar bevarade på ett sätt som saknar motstycke inom svenskt område.
- Lämningarna ligger mycket ytligt och får anses vara känsliga för påverkan.
- Kulturlagervolymen varierar mellan ca 1,7 till ca 2 m inom området.
- Inom området finns välbevarade stenbroläggningar och huslämningar.
- Stenhusbebyggelsen förefaller ha uppförts under slutet av 1200-talet t o m början av 1300-talet.
- Rivnings- och raseringsarbetena vid stadens flytt har varit organiserade.
- Rivnings- och raseringslagren innehåller rikliga mängder föremål hemmahörande i 1500- och 1600-talet.
- Vid tiden förra sekelskiftet har det genomförts markberedning i området.
- Rekonstruktionen av Norreportsgatans sträckning tycks inte stämma.
- Keramikmaterialet tyder på att Kalmar under 1500- och 1600-talet ingått i det nordvästeuropeiska merkantila nätverket med tyngdpunkt runt Nordsjön.
- Makrofossil har sämre bevarandegrad
- Benmaterialet är välbevarat

Vetenskaplig och pedagogisk potential:

- Området har mycket hög vetenskaplig och pedagogisk potential för flera problemområden av såväl inomvetenskaplig som samtidsrelevant karaktär. Framför allt rör det gestaltning och iscensättning av stadslivet med utgångspunkt i frågeställningar rörande:
 - Stadskyrkan och kyrkogården (3.2)
 - Torget och rådhuset (3.3)
 - Tomter, rumslig och social praktik (3.4)

Förslag på vidare åtgärder:

- Komplettera geometrin i det stadsarkeologiska GIS:et och bearbeta tidigare undersökningar i Valnötsträdet.
- Upprätta handlingsplan och kunskapsprogram att relatera gjorda och framtida undersökningar till
- Bearbetning i flera steg och relaterat till flera ”programnivåer”
- Vidare arkeologiska undersökningar i Valnötsträdet

Referenser

- Ahlberg, Nils 2005. *Stadsgrundningar och planförändringar. Svensk stadsplanering 1521–1721*. Acta Universitatis Agriculturae Sueciae. Agraria 2005:94. Uppsala, Institutionen för landskapsplanering Ultuna Uppsala.
- Alexander, Jeffrey, C. 2011 (2003). Kultursociologins starka program. Mot en strukturell hermeneutik. I: Alexander, Jeffrey, C. *Kulturell sociologi. Program, teori och praktik*, sid. 31–54. Göteborg, Daidalos.
- Andersen, Vivi Lena & Lund, Julie 2003. Borger og byrom – om en magtforhandling på byens torv i senmiddelalderen. *META Medeltidsarkeologisk tidskrift* Nr 1 2003, sid. 3–13.
- Andersson, Aron 1983. *Vadstena klosterkyrka II. Inredning*. Sveriges kyrkor, Volym 194, Östergötland. Riksantikvarieämbetet och kungliga vitterhets- historie- och antikvitets akademien, Stockholm.
- Andersson, Hans 1993. Medieval Archaeology in Scandinavia. I: Hans Andersson & Jes Wienberg (red.) *The Study of Medieval Archaeology. European Symposium for Teachers of Medieval Archaeology Lund 11–15 June 1990*. Lund Studies in Medieval Archaeology 13, sid. 7–21. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.
- Andersson, Hans 1997. Tradition and Renewal. I: Hans Andersson, Peter Carelli, & Lars Ersgård (red.) *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*. Lund Studies in Medieval Archaeology 19, Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 24, sid. 11–22. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.
- Andersson, Hans 2001. Perspektiv bakåt och framåt på medeltida stadsforskning. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 42/2001. Medeltidsstadens arkeologi, sid. 7–16.
- Andersson, Hans 2006. Ett förord. I: Stefan Larsson (red.) *Nya stadsarkeologiska horisonter*, sid. 9–13. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.
- Andersson, Hans 2009. Historisk arkeologi och globalisering. I: Mats Mogren, Mats Roslund, Barbro Sundnér & Jes Wienberg (red.) *Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fältet*. Lund Studies in Historical Archaeology 11, sid. 13–30. Lund, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.
- Andersson, Hans, Hansen, Gitte & Øye, Ingvild (red.) 2008. *De første 200 årene – nytt blikk på 27 skandinaviske middelalderbyer*. UBAS Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter nordisk 5, Bergen, Universitetet i Bergen, Bergen.
- Andrén, Anders 1984. *Lund. Tomtindelning, ägostruktur, sockenbildning*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer Rapport Medeltidsstaden 56. Stockholm, Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer.
- Andrén, Anders 1998. Från antiken till antiken. Stadsvisioner i Skandinavien före 1700. I: Staffan Thorman & Majbritt Hagdahl, (red.) *Staden himmel eller helvete. Tankar om människan i staden*, sid. 142–184. Stockholm, Informationsförlaget.

- Anglert, Mats 2001. Kalmar före Kalmar – landskap och centralitet. I: Anders Andrén, Lars Ersgård & Jes Wienberg (red.) *Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*. Lund Studies in Medieval Archaeology 29, sid. 187–198. Stockholm, Almqvist & Wicksell International.
- Anglert, Mats 2006a. Landskapets urbanitet. I: Stefan Larsson (red.) *Nya stadsarkeologiska horisonter*, sid. 229–269. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.
- Anglert, Mats 2006b. Centraliteten och dess platser. I: Lars Ersgård (red.) *Det förflutna är att räkna med. En vetenskaplig programskrift från UV*, sid. 54–73. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.
- Anglert, Mats & Larsson, Stefan 2008. Landskapets urbanitet och urbanitetens landskap. I: Hans Andersson, Gitte Hansen & Ingvild Øye (red.) *De første 200 årene – nytt blick på 27 skandinaviske middelalderbyer*. Universitetet i Bergen Arkeologiske skrifter 5, sid. 303–322. Bergen, Universitetet i Bergen.
- Anglert, Mats & Lindeblad, Karin, 2004. Nya stadsarkeologiska horisonter. RAÄ FoU projekt 2003. Riksantikvarieämbetet. *UV Syd Rapport* 2004:4.
- Anglert, Mats, Larsson, Stefan, Mogren, Mats & Söderberg, Bengt, 2006. Att lägga ut diskursen i landskapet. I: Stefan Larsson (red.) *Centraliteter. Människor, strategier och landskap*, sid. 13–50. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.
- Anglert, Mats, Brorsson, Torbjörn, Larsson, Stefan & Reisnert, Anders 2010. *Den lyckade staden Landskrona*. Landskrona, Landskrona museum.
- Anund, Johan 2001. Den tvådelade staden? Bilder av Aros och Uppsala. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 42/2001. Medeltidsstadens arkeologi, sid. 33–58.
- Anund, Johan 2008. Uppsalas första två hundra år – när var det – och hur gick det till? I: Hans Andersson, Gitte Hansen & Ingvild Øye (red.) *De første 200 årene – nytt blick på 27 skandinaviske middelalderbyer*. UBAS Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter nordisk 5, sid. 359–375. Universitetet i Bergen, Bergen.
- Anund, Johan, & Bäck, Matthias 2002. Att samla till en ny giv i Mellansveriges städer. Nätverket Stadsarkeologiskt Forum har skapats. *META Medeltidsarkeologisk tidskrift* Nr 3 2002, sid. 46–49.
- Anund, Johan, Carlsson, Ronnie, Elfwendahl, Magnus & Pettersson, Karin 2000. I skuggan av domkyrkan. Arkeologi i uppsalakvarteret Disa 1973–1993. *UV Bergslagen Rapport* 2000:5.
- Ariès, Philippe 1974. *Western attitudes toward death from middle ages to the present*. The Johns Hopkins University press, Baltimore.
- Ariès, Philippe 1981. *The hour of our death*. New York.
- Arnell, Kjell-Håkan & Jönsson, Karna 1975a. Arkeologiska undersökningar I Gamla Staden i Kalmar. *Kalmar Län 1975. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård*. Årgång 60, sid. 31–53.
- Arnell, Kjell-Håkan & Jönsson, Karna 1975b. Rapport, Söderportskolan. Otryckt rapport, Kalmar läns museums arkiv
- Barrow, Julia. 1995. Urban cemetery location in the high middle ages. I: Steve Basset (red.) *Death in towns. Urban responses to the dying and*

- the dead*, 100–1600, sid. 78–100. Leicester University Press, London & New York.
- Bjuggner, Lena 2000. *Varuproduktion och hantverk i Halmstad från 1300-talet till 1600-talets första decennier*. U.o, Urbaniseringsprocesser i Västsverige.
- Blomhé, Mats 1995. Siste krukmakaren i Gamla stan. *Kalmar län 1995. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård*. Årgång 80, sid. 86–94.
- Blomkvist, Nils 1979. Kalmars uppkomst och äldsta tid. I: Ingrid Hammarström (red.) *Kalmar stads historia I. Kalmarområdets forntid och stadens äldsta utveckling. Tiden intill 1300-talets mitt*, sid. 167–309. Kalmar, Kulturnämnden i Kalmar.
- Blomkvist, Nils 2001. The Concept of the Town and the Dawn of Urban Life East and West of the Baltic. I: Auns Muntis (red.) *Lübeck Style? Novgorod Style? Baltic Rim Central Places as Arenas for Cultural Encounters and Urbanisation 1100 – 1400 AD*. Transactions of the central level symposium of the Culture Clash or Compromise (CCC) project held in Talsi September 18-21 1998. Gotland University College reports. Centre for Baltic Studies CCC papers:5, sid. 11–35. Riga, Nordik.
- Blomquist, Ragnar 1951. *Lunds historia 1. Medeltiden*. Lunds Gleerups.
- Blomqvist, Ragnar. 1982. Stadsbebyggelse och stadsplan. *Kulturhistoriskt Lexikon för Nordisk Medeltid, från vikingatid till reformationstid*. Nr 16. Skadehandel – Stadsskatter. 2 upplagan, sid. 611–630. Köpenhamn, Rosenmed og Bagger.
- Bourdieu, Pierre 1995. *Praktiskt förnuft. Bidrag till en handlingsteori*. Göteborg, Daidalos.
- Bramstäng, Carina & Tagesson, Göran 2010. Bastionen Gustavus Primus. Bevarade bastionslämningar inom fastigheten Kvarnholmen 2:5. Arkeologisk förundersökning 2009. Riksantikvarieämbetet, arkeologiska uppdragsverksamheten, *UV Öst Rapport* 2010:11
- Brendalsmo, Jan, Eliassen, Finn-Einar & Gansum, Terje (red.) 2009. *Den urbane underskog. Strandstede, utvekslingssteder og småbyer i vikingtid, middelalder og tidlig nytid*. Oslo, Novus Forlag.
- Bäck, Matthias 2005. Skeppare och vägarfolk i Västerås hamnområde 1620-1730. Västmanland, Västerås stad, kvarteret Oden, RAÄ 232. Riksantikvarieämbetet. *UV Bergslagen Rapport* 2005:14.
- Bäck, Matthias & Romedahl, Helen 2006. Björn Olssons bronsgjuteri i stormaktstidens Västerås. Riksantikvarieämbetet *UV Bergslagen Rapport* 2006:22.
- Carlsson, Kristina 2007. *Var går gränsen? Arkeologiska uttryck för religiösa och politiska aktörer i nuvarande Västsverige under perioden 1000–1300*. Lund Studies in Historical Archaeology nr 6. u.o, Bohusläns museum/Västergötlands museum/Lunds universitet.
- Carlsson, Kristina & Rosén Christina 2001. *Stadsbornas kärl – keramik i västsvenska städer från 1400-tal till 1700-tal*. U.o, Urbaniseringsprocesser i Västsverige.
- Christophersen, Axel 1994. Gård og grunn. I: Axel Christophersen & Sæbjørg Walaker Nordeide *Kaupangen ved Nidelva. 1000 års byhistorie belyst gjennom de arkeologiske undersøkelsene på*

- Folkebibliotekstomten i Trondheim 1973–1985*. Riksantikvarens skrifter Nr. 7, sid. 113–212. Oslo, Riksantikvaren.
- Christophersen, Axel 2000. Byen er død. Så hva gjør vi med historien? *META Medeltidsarkeologisk tidskrift* Nr 2 2000, sid. 3–15.
- Christophersen, Axel 2001. Bóndi, bæjarmör, burghere. Om folk, hus og fremveksten av urban identitet I norske byer ca 1000–1700. I: Anders Andrén, Lars Ersgård & Jes Wienberg (red.) *Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*. Lund Studies in Medieval Archaeology 29, sid. 51–62. Stockholm, Almqvist & Wicksell International.
- Coldstream, Nicola 2002. *Medieval Architecture*. Oxford History of Art. Oxford
- Cornell, Elias 1996. *Rummet och arkitekturen*. Stockholm
- Dodgshon Robert A. 1987. *The European Past. Social Evolution and Spatial Order*. London, Macmillan.
- Elfwendahl, Magnus & Gaimster, David 1995. I Dagmar Sellings fotspår – en ny granskning av keramiken från Slottsfjärden i Kalmar. *Kalmar Län 1995 Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård*. Årgång 80, sid. 95–100.
- Eriksdotter, Gunhild. 2005. *Bakom fasaderna. Byggnadsarkeologiska sätt att*
Fånga tid och rum. Lund Studies Medieval Archaeology 36. Stockholm, Almqvist & Wicksell International.
- Eriksdotter, Gunhild. 2009. Rum för rörelse. Byggnadsarkeologi i virtuella miljöer. I: Mats Mogren, Mats Roslund, Barbro Sundnér & Jes Wienberg, (red.) *Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fälten*. Lund Studies in historical archaeology 11, sid 85-96. Lund, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.
- Ferm, Olle, Rahmqvist, Sigurd & Thor, Lars 1987. *Det medeltida Sverige. Band 4 Småland: 1 Möre: Norra och Södra Möre, Kalmar stad*. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.
- Franzén, Mats 1987. Staden som livsvärld och system – mellan ångest och helhet av maxima. I: Ulla Bergryd (red.) *Den sociologiska fantasin – teorier om samhället*, sid. 376–394. Stockholm, Rabén & Sjögren.
- Gaimster, David. R. M. 1993. Cross Channel ceramic trade in the late Middle Ages: Archaeological evidence for the spread of Hanseatic culture to Britain. I: Manfred Gläser (red.) *Archäologie des Mittelalters und Bauforschung im Hanseraum. Eine Festschrift für Günther Fehring*. Rostock.
- Gaimster, David .R. M. 1994. The Archaeology of Post-Medieval Society, c. 1450–1750: Material Culture Studies in Britain Since the War. I: Vyner, B (red.) *Building on the Past. Papers Celebrating 150 years of the Royal Archaeological Institute*, sid. 283–312, London, Royal Archaeological Institute.
- Gardelin, Gunilla 2007. Modernt och omodernt – en stad i förändring. I: Lars Ersgård (red.) *Modernitet och arkeologi. Artiklar från VIII Nordic TAG i Lund 2005*, sid. 95–108. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.

- Gardelin, Gunilla 2009. Stadsbilden i förändring. Rivningen av kyrkorna i Lund. I: Mats Mogren, Mats Roslund, Barbro Sundnér & Jes Wienberg (red.) *Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fältet*. Lund Studies in Historical Archaeology 11, sid. 97–109. Lund, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.
- Giddens, Anthony 1997 (1984). *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge, Polity Press.
- Gilchrist, Roberta & Barney, Sloane 2005. *Requeim. The medieval monastic cemetery in Britain*. Museum of London Archaeology service, London.
- Graves, Pamela 2000. *The form and fabric of belief. Archaeology of the lay experience of religion in medieval Norfolk and Devon*. BAR British series 311. Oxford.
- Grundberg, Leif 2001. "Där som inga lagliga köpstäder äro..." Medeltida urbaniseringstendenser i ett norrländskt perspektiv. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* Nr 42 2001. Medeltidsstadens arkeologi, sid. 75–102.
- Gustafsson, Sofia 2006. *Svenska städer i medeltidens Europa. En komparativ studie av stadsorganisation och politisk kultur*. Stockholm Studies in History 86. Stockholm, Stockholms universitet.
- Gustin, Ingrid 2004. *Mellan gåva och marknad. Handel, tillit och materiell kultur under vikingatid*. Lund Studies in Medieval Archaeology 34. Stockholm, Almqvist & Wicksell.
- Hammarström, Ingrid (red.) 1982. *Kalmar stads historia. II, Från Kalmarunionens stad till den nya stadsgrundningen på Kvarnholmen*. Kalmar, Kulturnämnden i Kalmar.
- Hansen, Gitte 2005. *Bergen c 800–c 1170. The Emergence of a Town*. The Bryggen papers. Main Series No 6. Bergen, Fagboksforlaget.
- Harlitz, Erika 2010. *Urbana system och riksbildning I Skandinavien. En studie av Lödöses uppgång och fall ca 1050–1646*. Avhandling från institutionen för historiska studier. Göteborg, Göteborgs universitet.
- Hedvall, Rikard (red.) 2002. *Urban Diversity. Archaeology in the Swedish Province of Östergötland*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter 45. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.
- Hedvall, Rikard, Lindeblad, Karin, Menander, Hanna, Stibéus, Magnus (red.) *i manus*. Borgare, bröder och bönder – arkeologiska perspektiv på Skänninges äldre historia. Slutpublikation Skänningeprojektet 2002–2009.
- Heimdahl, Jens 2011. Makroskopisk analys av jordprover från FU Kv. Valnötsträdet, Kalmar. Teknisk rapport. Opublicerad internrapport, UV Mitt.
- Holmberg, R. 1969. Rådhus och gilleshus, bodar och köpmanshus. Skånes medeltidsstäder. *Skånes Hembygdsförbunds Årsbok* 1969, sid. 58–82.
- Holub, P., Merta, D., Peška, M. & Procháska, R. 2007. The origins of burgher architecture in high-medieval Brno (until the mid 14th century) www.medieval-europe-paris-2007.univ-paris1.fr/P.Holub.pdf
- Hulusjö, Nataliya (red.) 2010. *Urban News*. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.

- Iversen, Mette, Robinson, David Earle, Hjerminde, Jesper & Christensen, Charlie red. 2005. *Viborg Søndersø 1018–1030. Arkæologi og naturvidenskab i et værstedssområde fra vikingetid*. Viborg, Viborg Stiftsmuseum & Jysk Arkæologisk Selskab.
- Jacobs, Jane 2004 (1961). *Den amerikanska storstadens liv och förfall*. Göteborg, Daidalos.
- Johansson, Thomas & Sernhede, Ove (red.) 2004. *Urbanitetens omvandlingar. Kultur och identitet i den postindustriella staden*. Göteborg, Daidalos.
- Jonsson, Magdalena 2006. *Gamla kyrkogården, Kalmar kyrkliga samfällighet, Växjö stift, Kalmar län*. Kalmar, Kalmar läns museum.
- Jönsson, Lars & Wallebom, Ulrika 2006. *Tommarp och Simrishamn. Österlens medeltida städer*. Simrishamn, Österlens museum.
- Kaliff, Anders & Tagesson, Göran (red.) 2005. *Liunga. Kaupinga. Kulturhistoria och arkeologi i Linköpingsbygden*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 60. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.
- Karlenby, Leif & Ramström, Annica 2007. Glas – det moderna projektet. I: Lars Ersgård (red.). *Modernitet och arkeologi. Artiklar från VIII Nordic TAG i Lund 2005*, sid. 41–52. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.
- Karlsson, Pär & Tagesson, Göran (red.) 2003. *I Tyskebacken. Hus, människor och industri i stormaktstidens Norrköping*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter 47. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.
- Konsmar, Annika 2011. Befästningskonstruktioner norr om kv Muren. Kvarnholmen 2:2 och del av 2:1. Arkeologisk förundersökning 2010. Riksantikvarieämbetet, arkeologiska uppdragsverksamheten. *UV Öst Rapport 2011:3*.
- Larsson, Stefan 2000. *Stadens dolda kulturskikt. Lundaarkeologins förutsättningar och förståelsehorisonter uttryckt genom praxis för källmaterialsproduktion 1890–1990*. Archeologica Lundensia Investigationes de antiqvitatibus urbis Lundæ IX. Lund.
- Larsson, Stefan 2004. Kv. Herkules 8, Trelleborg. *UV Syd Dokumentation av fältarbetsfasen 2004:11*.
- Larsson, Stefan 2006a. Den mänskliga staden? I: Stefan Larsson, (red.) *Nya stadsarkeologiska horisonter*, sid. 28–87. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.
- Larsson, Stefan 2006b. Stadsarkeologiska synsätt. I: Stefan Larsson (red.) *Liljan. Om arkeologi i en del av Malmö*, sid. 12–29. Stockholm, Riksantikvarieämbetet/ Malmö Kulturmiljö.
- Larsson, Stefan 2006c. Gestaltningen av några skånska städer. i: Stefan Larsson (red.) *Centraliteter. Människor, strategier och landskap*, sid. 167–292. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.
- Larsson, Stefan 2008. UV idag – och sedan? I Lars Ersgård (red.) *UV 50 år*. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.
- Larsson, Stefan 2009. Mellan Birger Jarl och Burger King – urban arkeologi. I: Mats Mogren, Mats Roslund, Barbro Sundnér & Jes Wienberg (red.) *Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fältet*. Lund

- Studies in Historical Archaeology 11, sid. 146–158. Lund, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.
- Larsson, Stefan 2011. Svensk kulturmiljövård och nyare tids arkeologi. I: Green Helgås, Ragnhild. (red.) *"1537 – kontinuitet eller brudd"*, sid. 285–298. Trondheim, NTNU/Tapir akademisk forlag.
- Larsson, Stefan & Anglert, Mats 2008. *Makten och heligheten*. Ystadiana 2008. Ystad, Ystads fornminnesförening.
- Larsson, Stefan & Balić, Ivan 2006. Kvarteret Liljan genom tiderna. I: Stefan Larsson (red.) *Liljan – om arkeologi i en del av Malmö*, sid. 117–149. Stockholm, Riksantikvarieämbetet/Malmö Kulturmiljö.
- Larsson, Stefan & Menander, Hanna 2011. Förundersökning 2011 Valnötsträdet 8, Kalmar gamla stad Småland, Kalmar kommun, Kalmar socken, Valnötsträdet 8, RAÄ 94. *UV Rapport* 2011:82.
- Larsson, Stefan & Saunders, Tom 1997. Order and Architecture in the Age of Transition: A social Analysis of the Archbishop's Palace in Trondheim, Norway. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 30, No. 2, 1997, sid. 79–102.
- Lefebvre, Henri 1991 (1974). *The Production of Space*. Oxford, Basil Blackwell.
- Lindeblad, Karin 2006. Den gröna staden. I: Stefan Larsson (red.) *Nya stadsarkeologiska horisonter*, sid. 301–318. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.
- Lindeblad, Karin 2008. *Landskap och urbanisering. Östergötland ur ett centralortsperspektiv 700 – 1550*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 60, Lund Studies in Historical Archaeology 10. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.
- Lindgren, Mereth 1996. Det gotiska kyrkorummet. *Den gotiska konsten*. Signums svenska konsthistoria, sid. 23–29. Lund, Signum.
- Lisberg Jensen, Ebba & Ouis, Pernilla (red.) 2008. *Inne och ute i Malmö: Studier i urbana förändringsprocesser*. Malmö University Publications in Urban Studies 2. Malmö, Malmö högskola.
- Matthiesen, Hugo 1932. Det Middelalderlige Købstads væsen i Danmark. I: edvard Bull & Sverre Steen (red.) *Byer og bybebyggelse*. Nordisk Kultur XVIII, sid. 46–62. Stockholm, Albert Bonniers förlag.
- Melin, Pia 2006. *Fågängans förgänglighet. Allegorin som livs- och lärospegel hos Albertus Pictor*. Monografier utgivna av Stockholms stad. Stockholm, Stockholmia.
- Menander, Hanna, *i manus*. "Den goda döden". Gravar och begravningspraxis dominikankonventet S:t Olof i Skänninge – en historisk arkeologisk studie av monastisk kultur i urban miljö.
- Mårald, Ingvar 2006. En parkeringsplats på gamla Väster. I: Stefan Larsson (red.) *Liljan. Om arkeologi i en del av Malmö*, sid. 150–169. Stockholm, Riksantikvarieämbetet/ Malmö Kulturmiljö.
- Olsen, Bjørnar 2003. Material Culture after Text: Re-membering Things. *Norwegian Archeological Review*, Vol. 36, No.2, 2003, sid. 87–103.
- Olsen, Bjørnar 2006. Ting-mennesker-samfunn. Introduksjon til en symmetrisk arkeologi. *Arkeologisk Forum* Nr. 14, 2006, sid. 13–18.
- Nilsson, Ing-Marie 2009. *Mellan makten och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor*. Lund Studies in Historical Archaeology 12. Lund, Institutionen för arkeologi och antikens historia.

- Nilsson, Nicholas 2008. Stadsparken. Vatten- och fjärrvärmenedläggning för det nya konstmuseet. Fornlämning 94:1, Kalmar socken, Kalmar kommun, Småland. Förundersökning 2007. *Kalmar läns museum Rapport*.
- Nilsson, Nicholas & Ring, Cecilia 2008. Stadsparken i Kalmar inför byggandet av nytt konstmuseum. Fornlämning 94, Kalmar socken, Kalmar kommun, Småland. För- och särskild undersökning. *Kalmar läns museum Rapport*.
- Nordman, Ann-Marie & Pettersson, Claes 2009. Den centrala periferin. Arkeologisk undersökning i kvarteret Diplomaten, faktori- och hantverksgårdar i Jönköping 1690–1790. *Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport* 2009:40. Jönköping, Jönköpings läns museum.
- Nordström, Annika & Tagesson, Göran 2009a. Stadslager inom kv Magistern på Kvarnholmen: kv Magistern 3, 5, 6 och 15, RAÄ 93, Kalmar stad och kommun, Kalmar län: arkeologisk förundersökning. Riksantikvarieämbetet, avdelningen för arkeologiska undersökningar, *UV Öst Rapport* 2009:30.
- Nordström, Annika & Tagesson, Göran 2009b. Stadslager inom kv Mästaren på Kvarnholmen: kv Mästaren 5-8, 21-22, RAÄ 93, Kalmar stad och kommun, Kalmar län. Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar, *UV Öst Rapport* 2009:31.
- Nylund, Katarina (red.) 2007. *Periferin i centrum. Gränsöverskridande praktiker i Stockholms offentliga rum*. Göteborg, Daidalos.
- Olsson, Martin 1974. *Kalmar Storkyrka*. Sveriges kyrkor. Volym 158. Småland, Band III:2. Kungliga Vitterhets- historie- och antikvitets akademien, Stockholm
- Olsson, Martin & Näslund, Rolf 1976. *Kalmar gamla kyrkogård m.m.* Sveriges kyrkor Volym 162. Småland, Band III:3. Kungliga Vitterhets- historie- och antikvitets akademien, Stockholm
- Petersson, Magnus 2007. Aspen 18 RAÄ 94, Aspen 18, Gamla staden, Kalmar kommun, Småland. Arkeologisk förundersökning 1993. *Kalmar läns museum Rapport*.
- Pettersson, Claes 2007. Visionen och verkligheten. Jönköping och drömmen om den moderna staden 1620–2005. I: Lars Ersgård (red.). *Modernitet och arkeologi. Artiklar från VIII Nordic TAG i Lund 2005*, sid. 109–134. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.
- Pevsner, Nikolau 1978. Den europeiska arkitekturen. En översikt. Wahlström & Widstrand, Stockholm
- Piltz, Anders. 1996. Himlastormande och jordnära. *Den gotiska konsten*. Signums svenska konsthistoria, sid. 9–21. Lund, Signum.
- Ring, Cecilia 2007. Parkdepån i Gamla stan. Gamla stan 2:4 Fornlämning 94, Kalmar socken, Kalmar kommun, Småland. Förundersökning 2007 *Kalmar läns museum Rapport*.
- Ring, Cecilia 2008. Fjärrvärme i Gamla Stan. Arkeologisk förundersökning 1992. Frejgatan, Bremergatan, Västerlånggatan, Molinsgatan och Kv Valnötsträdet. *Kalmar Läns Museum Arkeologisk rapport* 2008.
- Ring, Cecilia 2009a. Valnötsträdet 1 och 2. Arkeologisk förundersökning 1985 RAÄ 94, Valnötsträdet 1 och 2, Kalmar socken, Kalmar kommun, Småland. *Kalmar Läns Museum Rapport* 2009:23.

- Ring, Cecilia 2009b. Den gamla muren tittar fram. Arkeologisk förundersökning 2009. Odengatan, Kalmar socken, Kalmar kommun. *Kalmar Läns Museum Arkeologisk rapport* 2009:55.
- Ring, Cecilia 2009c. Aspen 26. Arkeologisk förundersökning 2009. Aspen 26, Kalmar socken, Kalmar kommun, Småland. *Kalmar Läns Museum Arkeologisk rapport* 2009:56.
- Ring, Cecilia 2010a. Rivna hus och gamla gränser. Arkeologisk förundersökning 2009. Kv Björken 21, Kalmar socken, Kalmar stad, Småland. *Kalmar Läns Museum Arkeologisk rapport* 2010:20.
- Ring, Cecilia 2010b. Fjärrvärme på Gasterlyckan. Förundersökning 2010. Västerlånggatan, Kalmar socken, Småland. *Kalmar Läns Museum Arkeologisk rapport* 2010:26.
- Ring, Cecilia & Nilsson, Nicholas. 2008. *Ur dy, lera och sand. Hamn och bebyggelse från det medeltida Kalmar. Arkeologi i Kalmar stadspark*. Kalmar, Kalmar läns museum
- Rogan, Bjarne 1992. Artefacts – Source Material or Research objects in Contemporary Ethnology? *Ethnologica Scandinavia*, Vol. 22, 1992, sid. 105–118.
- Romedahl, Helen & Tagesson, Göran 2010. 1600- och 1700-talslämningar på Kvarnholmen i centrala Kalmar. Sju undersökta tomter i kv Magistern. Riksantikvarieämbetet, arkeologiska uppdragsverksamheten, *UV Öst Rapport* 2010:26.
- Ros, Jonas 2009. *Stad och gård. Sigtuna under sen vikingatid och tidig medeltid*. Occasional Papers in Archaeology 45. Uppsala, Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.
- Rosén, Christina 1999. *Föremål och social status i Halmstad ca 1550–1750*. U.o, Urbaniseringsprocesser i Västsverige.
- Rosén, Christina 2004. *Stadsbor och bönder. Materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 35, Lund Studies in Medieval Archaeology 35. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.
- Roslund, Mats 2001. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900–1300*. Lund, Vetenskaps societeten i Lund.
- Rosman, Sven 1926. Berättelse om Utgrävningarna 1923–25 i Gamlestan i Calmar. *Sancte Christophers Gilles Chroenica* IV, sid. 3–36.
- SDHK 2309 = *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev*
<<http://www.riksarkivet.se/default.aspx?id=2453&refid=8005>>.
Hämtad 2011-08-10
- Selling, Dagmar 1979. Arkeologiska spår efter det äldsta Kalmar. I: Ingrid Hammarström (red.) *Kalmar stads historia I. Kalmarområdets forntid och stadens äldsta utveckling. Tiden intill 1300-talets mitt*, sid. 311–372. Kalmar, Kulturnämnden i Kalmar.
- Selling, Dagmar. 1982. Senmedeltidens Kalmar.
Miljö/Människor/Stadsplan. I: Ingrid Hammarström (red.) *Kalmar stads historia II*, sid. 23–191. Kalmar, Kulturnämnden i Kalmar.
- Selling, Dagmar 1984. *Kalmar*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museum Rapport Medeltidsstaden 61. Stockholm, Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museum.

- Sernhede, Ove & Johansson, Thomas (red.) *Storstadens omvandlingar. Postindustrialism, globalisering och migration. Göteborg och Malmö.* Göteborg, Daidalos.
- Svensson, Birgitta 2006. Stadens landskap. I: Stefan Larsson (red.) *Nya stadsarkeologiska horisonter*, sid. 15–27. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.
- Tagesson, Göran 2002. *Biskop och stad – aspekter av urbanisering och sociala rum i medeltidens Linköping.* Lund Studies in Medieval Archaeology 30. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.
- Tesch, Sten 2008 Sigtuna ca. 980–1200. I: Hans Andersson, Gitte Hansen & Ingvid Øye (red.) *De første 200 årene – nytt blikk på 27 skandinaviske middelalderbyer.* UBAS Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter nordisk 5, sid. 323–340. Universitetet i Bergen, Bergen.
- Thomasson, Joakim 2004. A Feudal Way to Gentrify? The Modern Concept of Gentrification Versus Changes in the Social Topography of a Medieval and Early Modern Town. *Current Swedish Archaeology*, Vol. 12, 2004, sid. 187–210.
- Vretemark, Maria 2011. Rapport. Osteologisk analys av ben från FU kv. Valnötsträdet i Kalmar. Opublicerad internrapport, Västergötlands museum.
- Webmoor, Timothy & Witmore, Christopher, L. 2008. Things Are Us! A commentary on Human/Things Relations under the Banner of a 'Social' Archaeology. *Norwegian Archaeological Review* Volume 41, No. 1, 2008, sid. 53–70.
- Wennberg, Tom 2010. Kv. Härbärgen – En arkeologisk undersökning av 1600-talets Göteborg. Fjällbacka, Rio Kultur Kooperativ.
- Wikström, Anders 2005. Sigtuna Stads-GIS. *Meddelanden och rapporter från Sigtuna museum* nr 23.
- Wirth, Lois 1938. Urbanism as a Way of Life, *The American Journal of Sociology*, Vol. 44, No. 1 (jul. 1938), sid 1–24.
- Zukin, Sharon 2011. *Naken stad. Autentiska platser liv och förfall.* Göteborg, Daidalos.
- Åkerlund, Harald. 1977. *Kalmar i medeltid och vasatid: bebyggelse, borg, befästningar.* u.f, Lidingö.

Administrativa uppgifter

Riksantikvarieämbetets dnr: 422-634-2011

Länsstyrelsens dnr och datum för beslutet: 431-325-11, 2011-03-30.

Projektnummer: 11882

Undersökningstid: 16–31 maj 2011

Projektgrupp: Hanna Menander (UV Öst), Stefan Larsson (UV Syd)